

יולי 2012

יחסי פולנים יהודים בין השנים 1918-1945

כתב: אמיר השכל
ערכה: נאוה רון

תוכן עניינים

3	פתיחה
4	רקע
5	גבולות פולין החדשה
7	כלכלה
7	דמוגרפיה
8	המערכת הפוליטית
9	היהודים ברפובליקה הפולנית השנייה
9	כללי
10	התארגנות יהודית להקמת נציגות מאוחדת
10	הבחירות לסיים המכונן וההתארגנות היהודית
13	אמנת המיעוטים
15	נסיונות להדברות חוץ פרלמנטארית בין הנציגים הפולנים והיהודים
16	הקמת גוש המיעוטים והבחירות לסיים הסדיר הראשון
19	מוקדי חיכוך בין השנים 1922-1925
20	הפיכת פילסודסקי והשפעתה על יהודי פולין
21	השפעת המשבר הכלכלי העולמי על יחסי פולנים-יהודים
21	יחסי יהודים-פולנים בין השנים 1935-1939
24	גזירות השחיטה (1936)
24	העימות באוניברסיטאות
24	פתרון ההגירה
26	התפרצויות אלימות אנטישמיות בשנים 1937-1938
26	המשך המערכה בבתי הספר הגבוהים
27	חקיקה מפלה
27	לחץ הממשלה הפולנית על הגירת יהודים
28	יחסי פולנים-יהודים על רקע המשבר המדיני בין פולין וגרמניה
28	הפלישה הגרמנית סובייטית לפולין – ספטמבר 1939
28	הפלישה הגרמנית לפולין
30	הפלישה הסובייטית לפולין
31	מאפייני החיים המשותפים של פולנים ויהודים תחת הכיבוש הגרמני הסובייטי
31	יחסי פולנים-יהודים תחת הכיבוש הגרמני
33	יחסי יהודים-פולנים בתקופת הכיבוש על פי רינגלבלום
39	יחסי יהודים-פולנים תחת הכיבוש הסובייטי
39	הגיגים, מחשבות והרהורים
44	מקורות
45	נספח א': יהודים תחת הכיבוש הסובייטי

יחסי פולנים יהודים בין השנים 1918-1945

"להבנת היחסים בין פולנים ויהודים בעת המלחמה, עלינו לפנות לתקופה שקדמה לה"
(ד"ר עמנואל רינגבלום)

פתיחה

ערב פרוץ מלחמת העולם השנייה חיו בפולין כ-3,350,000 יהודים. הייתה זאת הקהילה היהודית הגדולה באירופה. במהלך המלחמה נספו כ-3,050,000 מיהודי פולין. עיקרו של רצח יהודי אירופה בוצע במחנות ההשמדה, שנבנו על אדמת פולין. לעיתים נדמה, כי בקרב הציבור הישראלי יש כעס גדול יותר כלפי העם הפולני מאשר כלפי העם הגרמני בגין תוצאות השואה. השאלה למה הפולנים לא עשו יותר כדי להציל יהודים חוזרת ועולה, במיוחד לאור ההיסטוריה המשותפת של שני העמים. החיים המשותפים של פולנים ויהודים ידעו עליות ומורדות. ההיסטוריון ד"ר עמנואל רינגבלום פותח את המונוגרפיה שלו על "היחסים בין פולנים ליהודים במלחמת העולם השנייה" בקביעה כי: "להבנת היחסים בין פולנים ויהודים בעת המלחמה, עלינו לפנות לתקופה שקדמה לה."¹

מטרתו של מאמר זה לסקור את יחסי פולנים יהודים החל מהקמתה של "הרפובליקה הפולנית השנייה", עם תום מלחמת העולם הראשונה, והשפעתה של מערכת יחסים זו על מערכת היחסים בין שני העמים במהלך המלחמה.

המאמר יסקור, מן הסתם, שתי תקופות: יחסי פולנים יהודים בין שתי מלחמות העולם ויחסי פולנים יהודים בתקופת מלחמת העולם השנייה.

בחלק הראשון אסקור את מצבה של פולין עם סיום מלחמת העולם הראשונה ועד לייצובה של "הרפובליקה הפולנית השנייה". במקביל אסקור את פעילותה של המנהיגות היהודית באותה תקופה, כדי לבסס את זכויות המיעוט היהודי בפולין המתחדשת.

החלק השני של המאמר יעסוק, כאמור, בתקופת המלחמה. בפתיחה אסקור בקצרה את אירועי חודש ספטמבר 1939 בחזית המערבית והחזית המזרחית, ואמשיך ואסקור את החיים המשותפים של פולנים ויהודים תחת הכיבוש הגרמני ותחת הכיבוש הסובייטי במזרח פולין.

לסיכום – דיון, שבו אציג כיצד נראים הדברים מנקודת המבט של שני הצדדים: הצד הפולני והצד היהודי ואת דעתי.

¹ עמנואל רינגבלום, כתבים אחרונים יחסי פולנים יהודים, עמ' 182

רקע

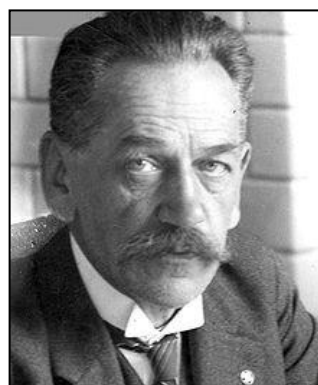
משנת 1795 ועד מלחמת העולם הראשונה הייתה פולין תחת כיבוש של שלוש מעצמות: האימפריה הרוסית, האימפריה האוסטרו-הונגרית ופרוסיה. במהלך המלחמה היה שטחה של פולין שדה קרב בין רוסיה לגרמניה. הרוסים פלשו לגליציה, שהוחזקה על ידי אוסטרו-הונגריה והגרמנים לאזורי פולין, שהיו תחת כיבוש רוסי. בצד האוסטרו-הונגרי לחמו לגיונות פולנים, בהנהגתם של יוזף פילסודסקי וולדיסלב שיקורסקי.

יוזף פילסודסקי (מימין) וולדיסלב שיקורסקי

בינואר 1918 פרסם נשיא ארצות הברית, וודרו וילסון, את "נאום 14 הנקודות", ובו פירוט קווי הבסיס למדיניות אירופית לאחר סיום המלחמה. הנקודה ה-13 עסקה בעתידה של פולין וכך נאמר: "מדינה פולנית עצמאית צריכה לקום ולכלול בתוכה את כל השטחים שבהם יושבת אוכלוסיות, שהן ללא ערעור פולניות, וצריכה לזכות לגישה חופשית ובטוחה לים, ואשר עצמאותה הפוליטית והכלכלית תובטח בהסכמים בינלאומיים".

ב-11 בנובמבר 1918 הצליח פילסודסקי לאחד את כל הפלגים הפולנים השונים ולהתמנות למפקד העליון של הצבא הפולני. ב-14 בנובמבר הוא קיבל את הסמכות להיות לראש המדינה. פילסודסקי מינה את חברו הסוציאליסט ידז'י מורצ'בסקי לתפקיד ראש הממשלה וכך קמה "הרפובליקה הפולנית השנייה".

ידז'י מורצ'בסקי

גבולות פולין החדשה

המדינה הפולנית המתחדשת עמדה בפני בעיה קשה: כיצד לעצב את גבולותיה, שיהיו מוכרים מבחינה בינלאומית, תחת האילוצים של הומוגניות אתנית פולנית, ומנגד, בעלת כושר עמידה כלכלית. חלפו עוד כמה שנים ודם רב נשפך עד שנקבעו גבולותיה הסופיים של הרפובליקה הפולנית השנייה. הבעיה בקביעת הגבול המערבי הייתה במציאת פתרון, שיאפשר לפולין מוצא לים הבלטי. יצירת "מסדרון אל הים" הייתה על חשבון גרמניה והביאה לניתוק פרוסיה המזרחית מגרמניה. חבלי פרוסיה המזרחית ושלזיה העילית היו מבחינה טריטוריאלית מתאימים לסיפוח לפולין, אך עקרון ההגדרה העצמית קבע, שאין לצרף למדינה שטחים שאין בהם רוב אתני לתושבי אותה מדינה. משאלי עם, שנערכו בחבלים אלו, בשנים 1920 ו-1921 קבעו, שאזורים אלו יישארו בחסות גרמניה. בעקבות מרידה פולנית בשלזיה העילית נשארו חלקים מחבל ארץ זה תחת שלטון פולני, על אף תוצאות משאלי העם.

קביעת הגבול המזרחי הביאה לסכסוך עקוב מדם בין פולין לברית המועצות. פילסודסקי שאף לפדרציה של פולין וליטא, השולטת בחבלי אוקראינה המערבית, כדי לבלום את ההתפשטות הקומוניסטית מערבה. לנין, מצידו, ראה את פולין כראש גשר להתפשטות המהפכה הקומוניסטית מערבה. קו הגבול שהוצע על ידי בעלות הברית, "קו קרזון", לא נתן מענה לשאיפות שני הצדדים. ב-1920 יצא פילסודסקי למסע צבאי מזרחה לאוקראינה, מה שהפך להיות המלחמה הפולנית-סובייטית. הצבא האדום הדף

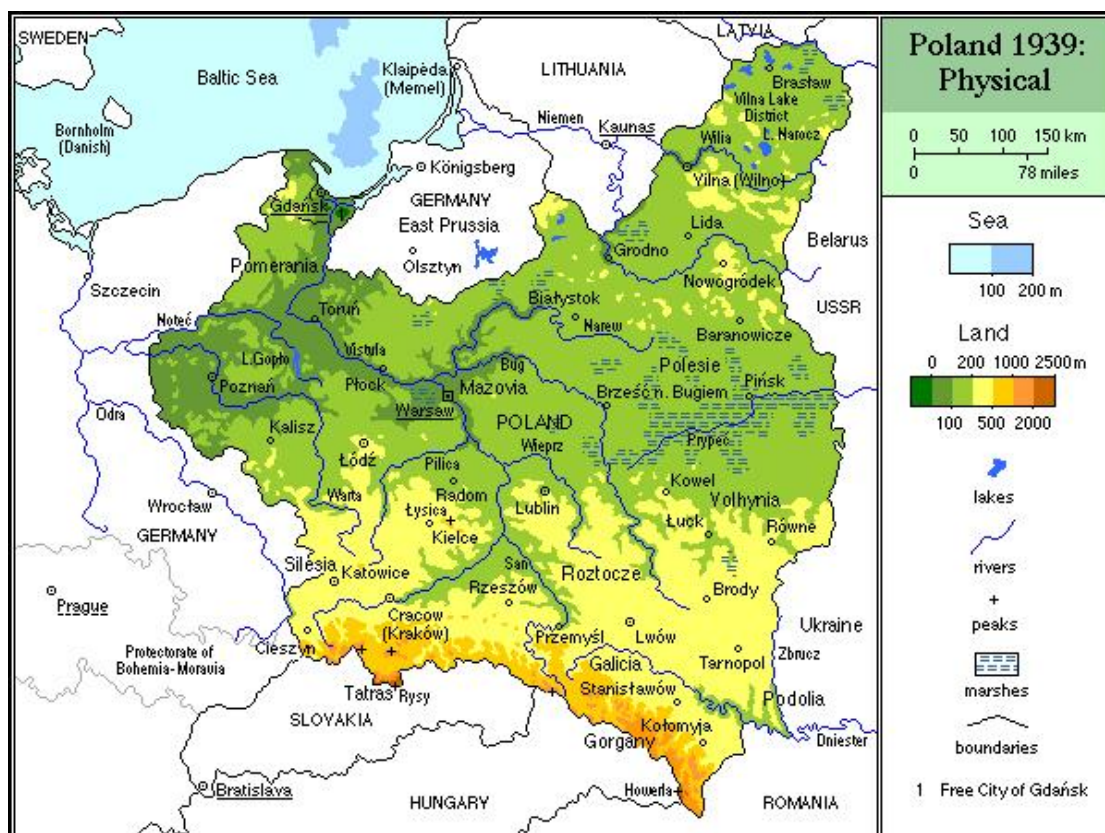
מלחמת פולין - ברית המועצות

את הצבא הפולני עד לשערי וארשה, אולם פילסודסקי ושיקורסקי עצרו את ההתקדמות הסובייטית במה שזכה לשם "הנס על הוויסלה" והדף אותם. במרץ 1921 נחתם בין שתי המדינות "הסכם ריגה", שקבע את הגבול הסופי כשהוא מחלק את שטחי המריבה בין שתי המדינות.

במהלך המלחמה הפולנית-סובייטית כבש הצבא הפולני את העיר ווילנה. חבר הלאומים דרש מפולין לפנות את העיר אולם הפולנים סרבו. בשנת 1922 הביעו 65% מתושבי ליטא המזרחית את רצונם להסתפח לפולין, וב-20 בפברואר 1922 הכריז הפרלמנט המקומי על איחוד עם פולין. בשנת 1923 הכיר חבר הלאומים בריבונות פולין בוויילנה.

לגבי קו הגבול בדרום מזרח המדינה, נקבע בוועידת השלום בפריס, כי גליציה תישאר אוטונומיה תחת פיקוח פולני ולאחר 25 שנים יקבע חבר הלאומים את עתידו של האזור. בניגוד להחלטה בוועידת השלום נהגו הפולנים באזור כטריטוריה פולנית וב-1923 הכירו בעלות הברית, באופן רשמי, בשלטון פולני בגליציה המזרחית, תמורת הבטחה לכונן שם משטר אוטונומי אולם, הפולנים לא עמדו בהבטחתם.

צ'שין, עיירה על גבול פולין צ'כוסלובקיה, הינה מרכז פחם גדול. על פי החלטת חבר הלאומים נקבע, כי העיירה תחולק בין פולין וצ'כוסלובקיה; חלק יהיה תחת שליטה פולנית וחלק תחת שליטה צ'כוסלובקית. פולין סירבה לקבל את הדין והסכסוך על קו הגבול נמשך לאורך 20 שנים.

מפת הרפובליקה הפולנית השנייה

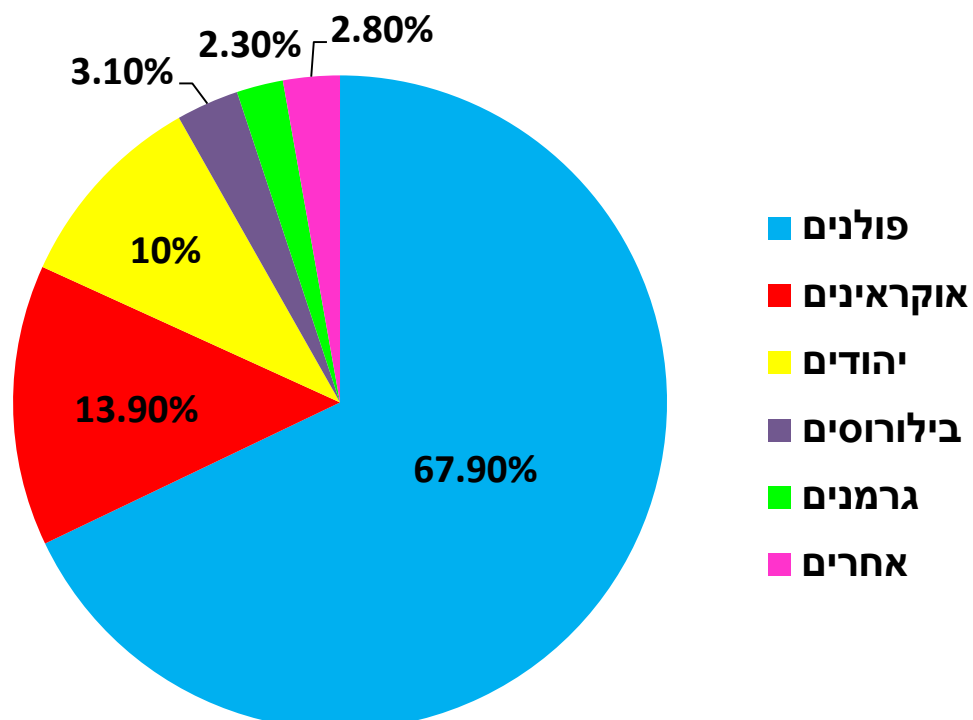
כלכלה

עם הקמת הרפובליקה הפולנית השנייה הייתה הכלכלה הפולנית במשבר קשה, לאחר 123 שנות כיבוש וארבע שנות מלחמת עולם. הכלכלה הפולנית הייתה מורכבת משלוש שיטות כלכליות שונות, כולל שלוש מערכות כספיות: המארק הגרמני, הרובל הרוסי והכתר האוסטרו-הונגרי. רק בשנת 1924 הוכרז הזלוטי כמטבע הרשמי של פולין. החלק המערבי של פולין, תחת כיבוש גרמני, היה מפותח כלכלית יותר מהחלק המזרחי של פולין, שהיה תחת הכיבוש הרוסי. התעשייה הפולנית הייתה מרוכזת במערב המדינה, בעיקר בשלזיה עילית ובדרום מערב, שם נמצאים ריכוזי פחם גדולים ומפעלי פלדה. 65% מכוח העבודה של פולין עסק בחקלאות, מהם רק לאחוז אחד הייתה בעלות על קרקעות.

מערכת התחבורה של פולין פעלה אף היא בשיטות שונות (בעיקר הרכבות) והיה קושי לנוע בין כל חלקי המדינה ובין הערים הגדולות ומרכזי התעשייה.

דמוגרפיה

פולין הייתה באופן היסטורי מדינה רב לאומית. תופעה זו בלטה יותר לאחר הקמתה מחדש, עם סיום מלחמת העולם הראשונה. בשנת 1921 היו 67.9% מתושבי פולין פולנים, והשאר 32.1% מיעוטים בהם: 13.9% אוקראינים, 10% יהודים, 3.1% בילורוסים, 2.3% גרמנים ו-2.8% אחרים.

המערכת הפוליטית

המערכת הפוליטית של פולין כללה שלושה גושים עיקריים: גוש הימין - בראשות מפלגת "הדמוקרטים הלאומים", אשר אנשיה נודעו בכינוי אנדקים. בראש המפלגה עמד רומן דמובסקי. מפלגה זו הייתה בעלת אופי לאומני, אנטישמי ובעלת אוריינטציה אנטי גרמנית. בצד השמאלי של המפה - המפלגות הסוציאליסטיות והקומוניסטיות. יוזף פילסודסקי ותומכיו התחילו את דרכם במפלגה הסוציאליסטית, אולם בשלב מסוים הם פרשו והקימו את מפלגת ה"סנאציה" ("ההבראה"), שהייתה בעלת גוון אנטי רוסי. תנועה זו הפכה לתנועת המונים ודגלה ברעיונות טוטליטריים, קוואזי-פשיסטית (כאילו פאשיסטית). בגוש המרכז עמדו תנועות האיכרים. את הגדולה שבהן הנהיג וינצנטי ויטוס.

יוזף פילסודסקי

היהודים ברפובליקה הפולנית השנייה

כללי

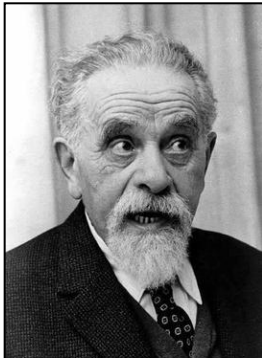
במחצית השנייה של המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20 החלה התעוררות לאומית מואצת הן בקרב העם הפולני והן בקרב המיעוט היהודי. בנוסף לתחרות הכלכלית בין פולנים ויהודים התפתח עימות פוליטי, שעיקרו היה תנאי הקיום המשותף של העם הפולני והמיעוט היהודי במדינה המתחדשת. ערב הקמתה של פולין מחדש העריכה המנהיגות היהודית, כי המדינה החדשה שתקום תהיה מדינה רב לאומית עקב הרכבה הדמוגרפית, וכי היהודים יוכלו לחיות בה כאזרחים פולנים בעלי לאומיות יהודית. מכאן עלתה התביעה של המנהיגות היהודית, כפי שנוסחה ונמסרה לנציגות הפולנית בועידת השלום בפריס: "להכיר באוכלוסיה היהודית המרוכזת בגבולות פולין החדשה כקיבוץ לאומי בעל זכויות של מיעוט לאומי. הכרה זאת תתבטא בכיבוד זכויותיהם האזרחיות המלאות, תוך מתן אפשרות ליהודים להשתמש בשפתם במוסדות ציבור בפומבי ולשמור את שבתם. מוסדות האוטונומיה היהודית יתבססו על הקהילה היהודית, כשבראשם מועצה יהודית עליונה, שתיבחר על ידי נציגות יהודית שתכונס על סמך בחירות דמוקרטיות. המוסדות ייקבעו בזיקה ישירה לחוקה הפולנית, כשלעניינים יהודיים ייקבע משרד מיוחד, כשראשו ימונה על ידי ראש המדינה מתוך שלושה מועמדים שיוצאו על ידי המועצה היהודית העליונה".²

הפולנים מצידם שאפו להקמת מדינה חד-לאומית. בין הפולנים הייתה התנגדות, כמעט מקיר לקיר, להעניק ליהודים אוטונומיה. סירוב זה היה מלווה באי הכרה ביהודים כמיעוט לאומי. הפולנים היו מוכנים להסתפק בהכרה ביהודים כעדה דתית בלבד. על רקע התפיסות השונות יצרו מפגשים מוקדמים בין יהודים ופולנים משקעים שליליים, שלא היה בהם תרומה מבטיחה ליחסים חיוביים בעתיד.

רוב המיעוטים התיישבו בשטחים הגובלים במדינות האם שלהם. יהודי פולין היו, בניגוד לרוב בני המיעוטים האחרים, מיעוט אקסטרטוריטוריאלי, המפוזר ברוב אזוריה של המדינה החדשה. הם התגוררו במאות ישובים, כשמרביתם עסקו במסחר ומלאכה.

² שלמה נצר, מאבק יהודי פולין על זכויותיהם האזרחיות והלאומיות, עמ' 45

התארגנות יהודית להקמת נציגות מאוחדת

יצחק גרינבוים

יצחק גרינבוים, המזכיר הכללי של הוועד המרכזי של ההסתדרות הציונית בפולין, קרא באוקטובר 1918 לפעול מיד להקמת נציגות יהודית מאוחדת של יהודי פולין, שתהיה לה הזכות להופיע בשם יהודי פולין, להתוות קווים למדיניותו ולהיאבק למען הגשמתם. גרינבוים האמין, כי הקמתו של גוף מאוחד תחייב את הפולנים להתחשב בעמדות היהודים. המתבוללים, הבונד ו"אגודת האורתודוכסים" דחו את ההזמנה. נציגי אגודת האורתודוכסים תבעו, באופן עצמאי, הענקת שוויון זכויות אזרחיות מלאות ליהודים, תוך מתן אפשרות להתפתחות חופשית ורחבה ליהודים בתחום הדת והתרבות. הבונד הצהיר, כי הוא ימשיך להיאבק להשגת אוטונומיה לאומית תרבותית ליהודי פולין, המבוססת על הקהילות הקיימות, שתהפכנה למוסדות חילוניים.

כברירת מחדל נבחרה "מועצה יהודית לאומית זמנית" (צינ"ר), שהייתה מורכבת מ-42 נציגים ממקומות שונים ברחבי פולין.

לסיכומו של דבר בחודשים אוקטובר 1918 וינואר 1919 נערכה פעילות יהודית מוגברת כדי למצוא מענה למצב החדש. מטרת הפעילות הייתה להקים כוח פוליטי מאוחד ומלוכד; ניסיון שלא עלה יפה. במקביל נערכו המפלגות היהודיות לקראת הבחירות לסיים המכונן ברשימות יהודיות נפרדות.

הבחירות לסיים המכונן וההתארגנות היהודית

אופיו של המשטר הזמני במדינה הפולנית עד לבחירת הרשות המחוקקת, "הסיים", נקבע בצו, שהוכן על ידי הממשלה ואושר על ידי ראש המדינה פילסודסקי. עיתוי הבחירות נקבע ל-26 בינואר 1919. זכות הבחירה ניתנה לכל בן 21 ומעלה, ולראשונה גם לנשים. המדינה נחלקה ל-70 אזורי בחירה, כשמספר הצירים נע בין 16 ל-3 בכל אזור. עקב חשש מהשפעת המיעוטים על הרכב הסיים נעשתה חלוקת אזורי הבחירה לפי "הנדסת בחירות", שחושבה באופן שפגע בסיכויי היהודים, שהיו מפוזרים בכל המדינה, בניגוד ללאומים האחרים, שהיו מרוכזים באזורים הגובלים במדינות האם שלהם. בחלוקת האזורים נכללו כפרים רבים, בהם היה רוב פולני מובהק באזור אחד עם ערים, שבהן ישבו רוב היהודים. כך נבלעה האוכלוסייה היהודית, שהייתה עירונית ברובה בקרב אוכלוסייה הכפרית שהייתה פולנית ברובה.

על פי ההוראות, שצורפו לתקנת הבחירות, ניתנה זכות הבחירה לאזרחי פולין, שנולדו בתחומה של המדינה, באזורים בהם יתקיימו הבחירות. בנוסף ניתנה זכות לתושבים, שלא נולדו באזורי הבחירות, אולם היו בעלי לאומיות פולנית. הוראה זו שללה את זכותם של יהודים, שלא נולדו בתחומי פולין אולם גרו באזורים שסופחו אליה במהלך השנים שקדמו להקמתה.

המפלגות היהודיות נערכו לקראת הבחירות וקיימו בחינה להופעה משותפת, אולם ללא תוצאות. לקראת הבחירות הוגשו באזורים השונים של המדינה חמש רשימות יהודיות מרכזיות: צי"ר, אורתודוכסים, פולקיסטים³, פועלי ציון ובונד. בבחירות שהתקיימו ב-26 בינואר 1919 התקיימה הצבעה רק ב-46 אזורי בחירה מתוך 70, מכיוון שהגבולות הסופיים של המדינה עדיין לא נקבעו, ובאזורים אחדים עוד התחוללו קרבות. באזור, שהיה במחלוקת בין פולין לאוקראינה, בחרו היהודים לשמור על ניטרליות, מפני שלא רצו להוות צד במלחמה ולא לשון מאזנים. לסיים הפולני נבחרו 11 צירים יהודים, שהיו כ-3% מצירי הסיים, בעוד שהקהילה היהודית הייתה כ-10% מהאוכלוסייה הכללית. נבחרו שישה נציגים ציונים, שני נציגים אורתודוכסים, שני נציגים פולקיסטים ונציג אחד של פועלי ציון. אין להתעלם מהעובדה, שפיצול קולות היהודים בין הרשימות המפלגתיות השונות, הביא לאובדן מושבים בסיים. מלבד הצירים, שנבחרו ברשימות יהודיות, נבחרו שמונה צירים יהודים ברשימות פולניות, שלושה צירים ברשימת הפפ"ס (הסוציאליסטים) וחמישה צירים במסגרת "סיעת העבודה הקונסטיטוציונית", שחבריה סופחו מאזור גליציה המזרחית, בו לא התקיימו בחירות. מאזן הכוחות בסיים היה: 34.2% לגוש הימין, 30.8% לגוש המרכז, 30.3% לגוש השמאל ו-3.5% מיעוטים לאומיים מהם 2.9% יהודים ו-0.6% גרמנים.⁴

עקב מספרם הקטן של הנציגים היהודים וכדי למנוע ניסיון לדחוק את רגליהם מפעילות פרלמנטארית, יזם ד"ר יהושע טהון הקמת סיעה יהודית, שכללה את: צי"ר, פולקיסטים והאורתודוכסים, סיעה זו נקראה "ההתאחדות החופשית של צירים בני הלאומיות היהודית" והיא כללה עשרה נציגים. על פי החלטת יו"ר הסיים נקבע, כי רשות דיבר תינתן לאחד מבין הצירים היהודים, שידבר בשם ההתאחדות כולה.

לקראת תחילת עבודתו של הסיים הוקמה ועדה מכינה. כדי לנטרל את המיעוטים הוחלט, כי בוועדה ייקחו חלק נציגי סיעות בנות 12 חברים לפחות. כידוע מנתה הסיעה היהודית עשרה חברים והחלטה זו פגעה עוד יותר ביכולת ההשפעה היהודית.

³ פולקיסטים-תנועה פוליטית, לא-ציונית, של המעמד הבינוני. התנועה נוסדה בשנת 1916 ודגלה באוטונומיה יהודית וביידיש כשפתה.

⁴ שלמה נצר, עמ' 82-84

היהודים גם קופחו בייצוגם בוועדות הסיים השונות הואיל והייצוג בוועדות ניתן לסיעות, שמנו מעל 12-15 צירים בלבד. תקנה נוספת, שפגעה בנציגות היהודית, הייתה כי ניתן להגיש הצעה לסדר, כשהיא חתומה על ידי 15 צירים לפחות. מכאן והלאה נאלצו היהודים לחתימות צירים לא יהודים כדי להעלות הצעות או לשאול שאלות.

הסיים החל לפעול בתחילת פברואר 1919. ראש הממשלה החדש אגנצי פדרבסקי ביקש לפגוש את הנציגים היהודים כדי לטפח יחסים הוגנים בין כל אזרחי המדינה. התביעה היהודית הייתה להעניק להם אוטונומיה לאומית. פדרבסקי הגיב בהתנגדות מוחלטת ובנוסף דחה את הדרישה להכיר בידיש כשפה הרשמית. פדרבסקי הצהיר, כי בדומה למצבם של הפולנים בארצות הברית, יזכו יהודי פולין לשוויון זכויות מלא בפולין. נציגי גוש הימין האשימו את היהודים, כי רצונם להקים מדינה בתוך מדינה, ובנוסף האשימו אותם בבגידה ובשיתוף פעולה עם גרמנים והבולשביקים. התביעות הלאומיות של היהודים גררו גל של אנטישמיות ברחבי פולין, שבא לידי ביטוי בפוגרומים מקומיים וחרם כלכלי. הממשלה החדשה התקשתה להתמודד עם המצב וגם המפלגות הפולניות לא יצאו באופן חד משמעי נגד הפגיעות ביהודים. מתוך חוסר ברירה פנו היהודים לגורמים שונים בחו"ל כדי להתערב, ופעילות יהודית ברחבי העולם דרשה מהממשלות להתערב לטובת יהודי פולין. הפולנים קיבלו פניות אלו באופן קשה משום שהם חששו מפגיעה בתדמיתם, בעיקר באותם ימים ראשונים לקיום המדינה. עקב השמועות על המתרחש בפולין החליטו מדינות מערב אירופה לשגר ועדת חקירה לבירור המצב. גם הנשיא וילסון מינה ועדת חקירה והעמיד בראשה את היהודי המתבולל הנרי מורגנטאו.

הוועדה הגישה את המלצותיה ועמדה על הסיבות להתנגשות האינטרסים בין הפולנים, שהקימו זה עתה את מדינתם, אחרי שנים של טיפוח לאומיות בשעבוד זרים, לבין היהודים, המעלים את שאיפותיהם הלאומיות במדינה החדשה. לדעת חברי הוועדה גברה איבת הפולנים נוכח מאמצי היהודים להשיג ערבויות בינלאומיות להבטחת זכויותיהם כמיעוט לאומי. ימים ספורים לאחר סיום עבודתה של ועדת מורגנטאו הגיעה לפולין ועדה אנגלית ובנוסף ועדה של האינטרנציונל הסוציאליסטי. הוועדות השונות לא הצליחו למצוא פתרון לבעיה היהודית. נוכחות הוועדות בפולין הביאה מחד גיסא, לפרסום מצבם של יהודי פולין בעולם המערבי ומאידך גיסא, הן שימשו, במידה מסוימת, גורם מרסן נגד הפגיעות ביהודים.

ההסתה נגד יהודים, שזוהו עם הבולשביקים, הייתה משמעותית בתקופת המלחמה בין הפולנים והבולשביקים בשנת 1919 ובמיוחד בקיץ 1920. על אף נכונות יהודית להירתם למאמץ המלחמתי, לסייע במימון המלחמה ולהלחם בפועל, הואשמו היהודים בשיתוף פעולה עם האויב וחיילים יהודים הוצאו מיחידותיהם ונשלחו למחנה ריכוז. האירועים בפולין התפרסמו ברחבי העולם וגורמים יהודים ולא יהודים התערבו למען שיפור המצב, אולם שוב, הפולנים פרשו זאת כהתערבות בענייניה הפנימיים של המדינה. בפולין נשמעו האשמות נגד העיתונות היהודית בחו"ל על פרסום ידיעות בגין פגיעה ביהודי פולין. בהאשמות אלו שולבו טענות בדבר קשר יהודי נגד פולין ומזימה בולשביקית, שהם נותנים לה את ידם.

אמנת המיעוטים

ב-18 בינואר 1919 נפתחה בפריס ועידת השלום. לצד נציגי המדינות הופיעו לוועידה נציגי לאומים שונים וביניהם גם נציגים יהודים. לנציגים היהודים היו שתי שאיפות: האחת, מימושה של הצהרת בלפור והשנייה, להשיג זכויות ליהודים בארצות הגולה כמיעוט לאומי מוכר.

ב-25 במרס 1919 הוקם בפריס "ועד המשלחות היהודיות בפני ועידת השלום". הועד היה מורכב מנציגי משלחות של יהודים, שבאו מהקהילות היהודיות העיקריות ברחבי העולם. בין הנציגים השונים בוועד המשלחות בלטו נציגי פולין. נציגים אלו הביאו עמם רעיונות בנוגע לזכויות מיעוטים לאומיים ועל אוטונומיה פרסונאלית ושלטון עצמי, המושתתים על קיומן של קהילות דמוקרטיות, כפי שהיה בקהילות מזרח אירופה בתקופה שלפני מלחמת העולם הראשונה.

כנראה בהשפעת נציגי יהודי ארצות הברית העלה הנשיא וילסון, בין שאר, הצעותיו לוועידת השלום, את התביעה להעניק למיעוטים הלאומיים במדינות החדשות באירופה זכויות שוות. במילוי תביעה זו הוא ראה תנאי להכרה בעצמאותן וריבונותן של המדינות החדשות.

ב-10 במאי 1919 הוגש תזכיר לוועידת השלום מטעם "ועד המשלחות היהודיות", שייצג לטענתו ציבור של 9 מיליון יהודים, החיים כמיעוט, ובו תביעה להגנה על זכויות המיעוטים הלאומיים הדתיים, שהם בני גזע שונה ומדברים שפה שונה במדינות החדשות באירופה. הפעם לא הסתפקו הנציגים היהודים בתביעה לחופש הדת והפולחן ושוויון זכויות אזרחיות ופוליטיות, אלא גם דרשו זכויות לאומיות; כלומר הכרה בזכותו של קיבוץ לאומי להתארגן בתחומי המדינה ליחידה אוטונומית בעלת סמכות-פעולה מוגדרת בתחומי החיים הפנימיים ולשמור בדרך זו על לשונו, תרבותו וישותו הלאומית.

בנוסף דרשו יהודי פולין ערביות לזכויותיהם כמיעוט לאומי באמצעות אמנה בינלאומית, שתחתם על ידי נציגי פולין, ותשמש יסוד להבטחת זכויותיהם בחוקה הפולנית העתידה להיכתב. במגמה זו טמון למעשה אחד היסודות לסכסוך בין הפולנים ובין המיעוטים הלאומיים, שישבו בארצם, והיהודים בכללם. הפולנים ניסו בכל הדרכים למנוע את חתימתו של הסכם נפרד, שיבטיח את זכויות המיעוטים במדינה. נציגות יהודי פולין דרשה: ייצוג יחסי בכל מוסדות המדינה לפי מספרם באוכלוסיה הכללית, אזרחות פולנית, שימוש חופשי בשפות יידיש ועברית ושמירה על השבת. בכל מה שקשור לארגון הפנימי דרשו היהודים הכרה בתא היסוד, בקהילה, שתיבחר על יסוד בחירות דמוקרטיות, ותטפל בכל העניינים הפנימיים של היהודים. כמו כן דרשו יהודי פולין להקים משרד ממשלתי לענייני יהודים מעוגן בחוקה. ניסיונות ההדברות בין נציגי יהודי פולין ונציגי פולין בפריס עלו בתוהו. אי לכך קבעה "הועדה למדינות חדשות ולהגנת מיעוטים על יד ועידת השלום" כי: "פולין מקבלת ומסכימה לכלול בהסכם את ההבטחות הנדרשות להגנת האינטרסים של תושביה, השונים בגזעם, שפתם או דתם מאומת הרוב."⁵ כפיית הסעיפים, המבטיחים זכויות למיעוטים בערבות בינלאומית, הגבירה את האיבה ליהודים והחמירה את מצבם בפולין. הפולנים ראו בזאת חוסר אמון בדמוקרטיה הפולנית והתערבות בענייניה הפנימיים. הפולנים טענו, כי הסעיף הוכנס בלחץ ובהשפעת כוחות פיננסיים יהודים בעולם.

ב-12 ביוני 1919 נחתם בורסאי חוזה השלום ובנוסף נחתמה אמנת המיעוטים בין נציגי חמש המעצמות בהן: ארצות הברית, בריטניה, צרפת, איטליה, יפן ובין פולין ובה 12 סעיפים. בראש האמנה נקבע, שהתקנות הכלולות בסעיפים 2-8 יוכרו כחוקי יסוד, וכל חוק, תקנה או פעולה רשמיים יהיו חסרי תוקף מחייב אם יעמדו בניגוד לתקנות אלה. התקנות כוללות הגנה על חייהם וחירותם של תושבי המדינה ללא הבדל מוצא, לאום, גזע או דת. כן תובטח להם זכות לקיים את מנהגי דתם בפומבי או באורח פרטי. אזרחות פולנית תוענק לכל התושבים, היושבים קבע בשטחים שיהוו, את המדינה הפולנית העתידה לקום ללא כל תנאי. הזכות לאזרחות הפולנית ניתנה גם לאזרחי מדינות אחרות, שנולדו לאבות היושבים קבע בפולין, אפילו אין הבנים יושבים בשטחים שיועברו לפולין. כמו כן תוכר זכותם של האזרחים, ששפתם אינה פולנית, להשתמש בשפתם בפומבי ובאורח פרטי. הסעיף השמיני, בין חוקי היסוד, מכיר בזכותם של מיעוטים אתניים לקיים על חשבונם מוסדות צדקה, דת, סעד, לקיים את פולחנם ולטפח את חינוכם.

⁵ שלמה נצר, עמ' 155-156

כמו כן לא אולצו היהודים לחלל את השבת, חוץ מפעולות שיוטלו על אזרחי המדינה בקשר לשרות צבאי, להגנה או לסדר הציבורי. הסעיף האחרון קובע, כי פולין מכירה בתקנות הנוגעות למיעוטים הלאומיים, הכלולות באמנה כהתחייבות בעלת תוקף בינלאומי, בערבות חבר הלאומים.

הפולנים נאלצו לקבל את התנאים והחווה אושרר בסיים הפולני בתמיכת 287 קולות והתנגדות של 41 קולות. הצירים היהודים הצביעו בעד אשרור החווה. הביקורת נגד האמנה, שנשמעה בסיים, הייתה מרוסנת משיקולים פוליטיים ובשל תלותה של פולין בהכרעת המעצמות בנושאים שונים הנוגעים לה. אולם דעת הקהל לא נרגעה, והזעם בא לידי ביטוי בעיתונות הפולנית, תוך הטלת האשמה על היהודים בשל פעילותם למען האמנה.

הפולנים עשו כל דבר, בלבד שלא לממש את זכויות היהודים כפי שהוגדרו בהסכם המיעוטים, והנציגים היהודים בסיים נאבקו ככל יכולתם למימוש זכויותיהם, בין השאר להיאבק נגד קיפוחם של יהודים מזכויותיהם האזרחיות. קיפוח זה בא לידי ביטוי בדחיקת רגליהם ממקומות עבודה, ממשורות ממשלתיות ואף משרות צבאי בדרגות של קצונה. מעבר לניגודים הלאומיים נוספו נקודות חיכוך בעלות אופי כלכלי: מסוחרים יהודים נשללו רישיונות למכור מצרכי יסוד, נשללו מיהודים זכויות לממכר משקאות חריפים וטבק, ואלו נמסרו לסוחרים פולנים. צעדים אלו פגעו קשות בכלכלה היהודית בפולין, משום שיהודים היוו 76.3% מכלל העוסקים במסחר בפולין. הסכנה לפגיעה במסחר היהודי החמירה במיוחד עם העלאת הצעת חוק בדבר חובת מנוחה ביום ראשון בעבודה במסחר. אין ספק, שחוק זה נועד להעביר את המסחר היהודי לידי המעמד הבינוני הפולני ההולך וגדל.

ניסיונות להדברות חוץ פרלמנטארי בין הנציגים הפולנים והיהודים

ניסיונות להדברות פולנית-יהודית החלו עוד ערב הקמתה מחדש של פולין. עם תחילת השיחות היו עמדות שני הצדדים קוטביות. הפולנים ייצגו עמדה של עם קנאי לעצמאותו, לאחר 123 שנות כיבוש. עמדה זו באה לידי ביטוי במגמה להשתית את מדינתם על יסוד זהות חד-לאומית של תושביה. המיעוטים מצידם נאחזו בעקרון ההגדרה העצמית של הלאומים, שהועלה על ידי נשיא ארצות הברית וילסון.

המשא ומתן בתקופה של ערב הקמת המדינה נערך סימולטנית בפריס, שם נדונו פרטי השלום באירופה, ובווארשה, שם נחתמה אמנת המיעוטים, שסתמה את הגולל על תקוות הפולנים, שיוכלו למנוע את הצורך בחתימתה.

בשלב השני, לאחר חתימת אמנת המיעוטים, היה משא ומתן, שהתנהל לסירוגין, והיו בו עליות ומורדות. היהודים ניסו לחפש כל דרך לפתרון השאלה היהודית, כשהד הפולני פועל בלחץ מסיבות פוליטיות וצרכים כלכליים. רוב המדינאים הפולנים היו שבויים בתפיסה העקרונית, השוללת זכויות לאומיות של מיעוטים לאומיים ושל המיעוט היהודי האקסטרטוריאלי בפרט. השאיפה למדינה חד לאומית לא הותירה, למעשה, אפשרות לסיפוק תביעותיהם של היהודים. החמירה את המצב העובדה, שהפולנים ייחסו להשפעת היהדות העולמית חשיבות רבה בעיצוב המדיניות הבינלאומית, בעיקר בזכות כוחה הפיננסי. כאן המקור לתביעת הפולנים מהיהודים, להפסקת התערבותה של ה"מעצמה האנונימית", כפי שהם כינו את היהדות הבינלאומית, כתנאי לויתורים מצידם. השיחות נפסקו לאחר כשלוש שנים של ניסיונות הדברות, שלא הוכתרו בהצלחה, היות ובמחצית השנייה של שנת 1921 הייתה פולין שרויה בעיצומן של הכנות לקראת הבחירות לסיים הסדיר הראשון.

הקמת גוש המיעוטים והבחירות לסיים הסדיר הראשון

בתקנות הבחירות, שפורסמו לקראת הבחירות לסיים ולסנאט הסדירים, נקבעה העדפה בולטת של אזורי בחירה, המיושבים על יד רוב פולני, על אלה המיושבים על ידי מיעוטים לאומיים. תקנה זו עלולה הייתה לפגוע במיוחד במיעוט היהודי, שהיה מפוזר כמעט בכל אזורי הבחירה ברחבי המדינה, ולגרום להפחתת סיכוייהם לזכות במספר צירים וסנאטורים, התואם את חלקם היחסי בקרב אוכלוסיית המדינה. פרט חשוב ומשמעותי שעשוי היה להפחית את מספר הבוחרים באזורי המזרח, היה בתביעה, שכל מועמד יצהיר על אזרחותו הפולנית דבר שעלול היה לפגוע בהשתתפות האוקראינים בגליציה משום שהמעצמות טרם הכירו בהשתייכות האזור למדינה הפולנית.

עם אישור תקנות הבחירות הבינו הנציגים היהודים, כי סיכוייהם המרביים לפי תקנות הבחירות החדשות הם להגיע לשישה צירים בסיים החדש. אי לכך הם חיפשו מוצא למצב והדרך הראשונה, שנראתה להם, הייתה שיתוף פעולה עם מיעוטים אחרים. בעת הדיונים על תקנת הבחירות הביעו גם הנציגים הגרמנים את התנגדותם להצעה מתוך הבנה כי, בדומה ליהודים, גם הם עלולים למצוא את עצמם נפגעים עקב התקנה החדשה.

ב-17 באוגוסט 1922 הוחלט על הקמת גוש של כל המיעוטים בפולין: גרמנים, יהודים, אוקראינים, ביילורוסים ורוסים. כמו כן, הוקם גוף מבצע המורכב משלושה נציגים: גרמני, יהודי ורוסי, להכנת הבחירות. ב-29 באוגוסט פורסמו העקרונות המונחים ביסודו של הגוש והם:

- גוש המיעוטים הוקם עקב תקנת הבחירות, שנועדה להפחית בנציגות המיעוטים בסיים ובסנאט.

- הגוש נושא אופי טכני, והוא הוקם לתקופת הבחירות ומשתתפים בו: גרמנים, יהודים, אוקראינים, ביילורוסים ורוסים.

- משתתפי הגוש דוחים את השמועות בדבר מגמות אנטי-מדיניות, וכי הקמת הגוש היא חוקית ומאבקו הפוליטי יתנהל בפרלמנט על בסיס החוקים המחייבים במדינה.⁶

דבר הקמתו של הגוש עורר תרעומת ותגובות חריפות מצד השלטונות והעיתונות הפולנית, שטענה כי זו קנוניה יהודית-גרמנית, המושכת ברשתה את המיעוטים הסלביים. גם הפעם היה ניסיון להקים גוף אחד, שייצג את כל המפלגות היהודיות, אולם ללא הצלחה. לצירי צינ"ר, שפעלו להקמת הגוש, הצטרפו המזרחי וה"התאחדות" ואגודת ישראל. פועלי ציון שמאל והבונד הודיעו על התנגדותם ולא הצטרפו לגוש.

הבחירות לסיים התקיימו ב-5 בנובמבר 1922. לסיים נבחרו 89 צירים מהמיעוטים. גוש המיעוטים קיבל 1,398,141 קולות, מהם כ-500 אלף יהודים. גוש המיעוטים זכה ב-66 צירים, מהם: 20 אוקראינים, 17 גרמנים, 17 יהודים, 10 ביילורוסים ורוסי אחד. לסיים נבחרו 35 צירים יהודים לפי החלוקה: 17 מגוש המיעוטים, 2 מגליציה המערבית, 15 מגליציה המזרחית ו-1 פולקיסטים, שהם 7.9% מצירי הסיים.⁷

מבנה הכוחות הפוליטיים בסיים הפולני היו עתה: גוש הימין - 125 צירים 28%, גוש המרכז - 132 צירים 29.9%, גוש השמאל - 98 צירים 22.1% ומיעוטים - 89 צירים 20%.

⁶ שלמה נצר, עמ' 294

⁷ שלמה נצר, עמ' 309

בבחירות לסנאט זכה הימין ב-40 סנאטורים 36.1%, המרכז ב-27 סנאטורים 24.4%, השמאל ב-15 סנאטורים 13.4%, והמיעוטים זכו ב-27 סנאטורים 24.3%, בהם 12 סנאטורים יהודים, 6 סנאטורים אוקראינים, 5 סנאטורים גרמנים, 3 סנאטורים ביילורוסים ואחד רוסי.⁸

התגובות בקרב הציבור הפולני, לאחר שנודעו תוצאות הבחירות, היו קשות, כפי שניתן היה לצפות. אם בחוגים המתקדמים הושמעו הדברים מתוך איפוק מסוים, הרי שהימין שפך את כעסו והשמיץ את פעילי הבלוק מכל החטיבות.

תוצאות הבחירות הקשו גם על הימין והשמאל לכוון ממשלה יציבה ללא השענות על תמיכת המיעוטים. כתוצאה מכך פתחו חוגי הימין והאנדקים בראשם במסע הסתה נגד היהודים. מסע זה הגיע לשיאו במהלך תהליך הבחירה של נשיא המדינה. הופעל לחץ על הנציגים היהודים והמיעוטים האחרים להימנע מהצבעה בסוגיה זו בפרלמנט, וזאת בהתאם לעקרון, שהועלה על ידי חוגי הימין, לפיו בחירת נשיא, כמו כל נושא עקרוני, חייב להיות מוכרע על ידי רוב פולני בלבד. עקרון זה נדחה על ידי היהודים. המסע האנטי-יהודי נמשך גם לאחר בחירתו של מועמד השמאל, גביראל נרוטוביץ, לנשיא תוך הטחת כינויי גנאי כלפיו כמו "הנשיא היהודי". ימים ספורים לאחר בחירתו, ב-12 בדצמבר 1922, נרצח הנשיא על ידי קנאי פולני לאומני.

פילסודסקי (משמאל) וגביראל נרוטוביץ

הממשלה החדשה בראשותו של וולדיסלב שיקורסקי, שנחשב כקרוב לחוגי השמאל, נקטה יד חזקה, כדי למנוע אלימות בין אנשי הימין והשמאל, והצליחה להשליט סדר.

באשר למדיניותה כלפי המיעוטים, היא נקטה צעדים, שהיו עשויים להוביל לפילוגם ככוח פוליטי. כלפי היהודים סירבה הממשלה החדשה לקבל את תביעותיהם, תוך שהיא מטיחה בהם האשמות, שדרישותיהם הן בעלות אופי אנטי פולני.

מוקדי חיכוך בין השנים 1922-1925

ממשלתו של שיקורסקי לא החזיקה מעמד מעבר לשישה חודשים ובמקומה עלתה ממשלת קואליציה של ימין ומרכז, בראשותו של וינצנטי ויטוס, שנקטה בקו אנטי יהודי. בין שאר יוזמותיה הוגשה הצעה לסיים הפולני להנהיג "נומרוס קלאוזוס"; קרי, קבלת מספר מוגבל של יהודים למוסדות ההשכלה הגבוהה. הכוונות להנהיג "נומרוס קלאוזוס" זכתה להד רחב והביאה להתערבות יהודית מבחוץ ואפילו עוררה תגובות חריפות מצד גורמים זרים. תודות להתערבות גורמים חיצוניים, כמו ראש ממשלת צרפת, דעת הקהל העולמית ופעילות ארגונים יהודיים הופסק תהליך החקיקה והנושא שקע בתיקי הוועדות. באמצע שנת 1923 הוגשה הצעת-חוק לאיסור שחיטת בקר יהודית וחובת מנוחה בימי ראשון, מה שאילץ יהודים שומרי מסורת לקיים מנוחה כפויה של יומיים וחצי. המניעים מאחורי שני חוקים אלו היו כלכליים גרידא, ונועדו לשפר את מצבו של מעמד הביניים הפולני.

בשלהי 1923 התפטרה ממשלתו של ויטוס עקב החמרת המצב הכלכלי, אינפלציה גבוהה, ותסיסה סוציאליסטית, שבאה לידי ביטוי בשביתות והתנגשויות בין פועלים

ולדיסלב גרבסקי

וכוחות משטרה. הוקמה ממשלה חוץ פרלמנטארית בראשותו של ולדיסלב גרבסקי, שהחזיקה מעמד שנתיים ימים. גרבסקי טיפל בעדיפות בכלכלה הפולנית, קבע מדיניות מיסוי חדשה, קיצץ בתקציב המדינה ופעל לגיוס כספים באמצעות מלוות מהציבור וגיוס הלוואות מחו"ל.

בשלהי 1924 החליט גרבסקי, במסגרת מאמציו לגייס כספים מחו"ל, לשפר את היחסים עם הנציגות היהודית בסיים. גרבסקי העריך, שליהודי פולין יש השפעה על היהדות

הבינלאומית, בפרט על יהודי ארצות הברית, שהם בעלי השפעה בחוגים פיננסים עולמיים. הנציגים היהודים בסיים נענו לאתגר. תוצאת המשא ומתן, שהחל בתחילת 1925 ונמשך מספר חודשים, היה הסכם, שנודע בכינוי "האוגודה" (Ugoda) ופירושו "התפשרות".

על פי ההסכם הפולנים התחייבו להיענות לתביעות מסוימות של היהודים לתיקונים בתחומי הכלכלה, תרבות, דת וזכויות אזרחיות. בתמורה התחייבה הנציגות היהודית לנהל קו מדיני מתואם עם הממשלה, ולפעול בקרב יהדות ארצות הברית להשגת מקורות כספיים בארצות הברית.

כל הניסיונות, שעשתה ממשלת פולין לצמצום היבוא ותמיכה בשער המטבע בשוקי פנים וחוץ, לא נשאו פרי. נתגלו גם קשיים בהשגת מלוות מהמערב. הממשלה החלה לאבד סמכותה, דבר שהביא להגברת האיבה ליהודים. באווירה זו נמנע מהממשלה לנקוט צעדים ממשליים לתיקון הקיפוחים של האוכלוסייה היהודית, כפי שהבטיחה במשא ומתן. "הקולור", הקלוב היהודית בסיים, הגיב באכזבה ובתגובה נקט קו חריף נגד הממשלה.

הפיכת פילסודסקי והשפעתה על יהודי פולין

במאי 1926 תפס פילסודסקי את השלטון בהפיכה צבאית שקטה. מטרתו של פילסודסקי הייתה להביא להבראת החיים הפוליטיים, החברתיים והמוסריים במדינה. ההפיכה זכתה לתמיכת חוגים פולנים רחבים ובעיקר מהשמאל הפולני. גם הנציגות היהודית תמכה במשטר החדש, מתוך תקווה שהשלטון החדש עשוי להביא למפנה חיובי ביחסי פולנים יהודים. ואמנם ראש הממשלה החדש, קאז'מיר בארטל הבטיח לפעול נגד האנטישמיות הכלכלית ולהכניס תיקונים, כדי להטיב את מצבה של האוכלוסייה היהודית. מצבם של יהודי פולין בתקופת שלטונו של פילסודסקי השתפר מעט. פילסודסקי התנגד לאנטישמיות והחליף את עקרון ההטמעה האתנית של האנדקים ב"הטמעה מדינית", כלומר - בחינת האזרחים על פי נאמנותם למדינה. בשנים הראשונות לשלטונו של פילסודסקי שופרו תנאי היהודים, בעיקר הודות לראש הממשלה בארטל, אולם האווירה הציבורית הייתה בלתי אוהדת כלפי היהודים.

לקראת הבחירות של 1928 הקימו תומכיו של פילסודסקי את הבלוק האל-מפלגתי לשיתוף פעולה עם הממשלה (או בקיצור ב"ב). מטרתו הייתה הבראת המדינה, ומכאן גם הכינוי סאנאציה. הב"ב הגדיר את עצמו כמערך בעל קשת רחבה, שהכיל גם מיעוטים לאומיים ופעיליו היו קולונלים, פקודיו של פילסודסקי. הב"ב זכה לתמיכת ארגוני שמאל, איכרים, פועלים, בעלי אחוזות ומיעוטים שונים, כמו: אוקראינים, ביילורוסים, יהודים וגרמנים. בבחירות של 1928 זכה הב"ב ב-122 מנדטים מתוך 444; בבחירות של 1930 זכה הב"ב כבר ברוב, ב-247 מושבים מתוך 444. מחנה הסאנאציה היה חזק במזרח פולין, בעוד מחנה האנדקציה היה חזק בחלקים המערביים של המדינה.

אולם, אט אט, התרחקה תנועת ה"סנאציה" מהאידיאלים הסוציאליסטיים של ימיו הראשונים של פילסודסקי והתקרבה מבחינה אידיאולוגית למשטרים הרודנים אחרים באזור. תחת השפעה זו חל שינוי איטי אך משמעותי ביחס המשטר כלפי היהודים. השלטון פעל להחלשת הרשות המחוקקת, בדרך שהובילה למשטר אוטוקרטי והחלשת המשטר הפרלמנטארי. הצירים היהודים, כמו גם צירי האופוזיציה, יצאו נגד הפגיעה בסמכות הפרלמנט, בידיעה שרק במסגרת משטר דמוקרטי תהיה להם האפשרות להיאבק על זכויותיהם. אולם כוחם של הנציגים היהודים הלך ופחת. בבחירות לפרלמנט בשנת 1928 זכה גוש המיעוטים ב-66 נציגים, מהם שבעה יהודים. שישה יהודים נוספים נכנסו לפרלמנט מבין ציוני גליציה. בבחירות של שנת 1930 נבחרו בסך הכול שישה נציגים יהודים, שניים בגוש המיעוטים וארבעה מבין ציוני גליציה.

השפעת המשבר הכלכלי העולמי על יחסי פולנים-יהודים

המשבר הכלכלי העולמי, שפרץ בשנת 1929, פגע קשות במפרנסים היהודים, שרובם עסקו במסחר ומלאכה. שיאו של המשבר היה בשנת 1932. המשבר הכלכלי בא לידי ביטוי בצמצום אשראי, ירידה בתפוקה התעשייתית ופגע כמעט בכל שכבות הציבור בעיר ובכפר. באותה תקופה סבלה פולין מעודף אוכלוסין, ללא אפשרות להגירה לאוכלוסייה ההולכת וגדלה. המשבר הכלכלי פגע במיוחד במקורות הפרנסה היהודים ובעיקר בתחומי המסחר. בנוסף היה הציבור היהודי "שעיר לעזאזל", שניתן היה להאשימו בגין בעיותיה הכלכליות של פולין. המשבר הכלכלי הגביר את הלכי הרוח האנטישמיים במדינה. על פי הערכה מספר מחוסרי הקיום מבין האוכלוסייה היהודית עמד על מיליון נפש בתחילת שנות ה-30. בהדרגה עבר שלטון ה"סנאציה" לתמוך בחרם כלכלי אנטי יהודי. הנציגים היהודים הגיבו בהצבעה נגד תקציב המדינה ובכך הביעו אי אמון בממשלה. שפל כלכלי ומותו של פילסודסקי בשנת 1935 הביאו לפגיעה נוספת במצבם הכלכלי של היהודים ובהרעה ביחס השלטונות אליהם.

יחסי פולנים-יהודים בין השנים 1935-1939

עם עליית הנאצים לשלטון בגרמניה הושפע מחנה האנדקציה רבות מהאידיאולוגיה הפוליטית של התנועה הנציונאל סוציאליסטית. בשנת 1934 התפצל מחנה הימין, וחוגי צעירים, שעזבו אותו, הקימו את המחנה הלאומי הרדיקאלי (בקיצור אונ"ר). האונ"ר היה פעיל במיוחד בוארשה ומיד עם ייסודו הוא הקים יחידות אלימות, שהורכבו ממחוסרי עבודה ואנשי עולם תחתון, אשר התארגנו לפעולות אנטישמיות בשכונות יהודיות.

המשבר הכלכלי ועליית הנאצים לשלטון בגרמניה השפיע גם על הלכי הרוח במחנה הסאנאציה, וגם בקרבו החלה פעילות אנטישמית בשנים 1933-1934. למערכת היחסים בין פולין לגרמניה באותן שנים הייתה השפעה על ההתפתחויות הפנימיות בפולין, והיהודים שלמו את מחיר המאבק בין מחנה האנדקים ומחנה הסאנאציה. גם למדיניות החוץ של פולין הייתה השפעה על יחסה ליהודים. בעקבות חוסר רצונה של צרפת לפעול בתאום עם פולין החליט פילסודסקי לחתום על הסכם אי-התקפה עם גרמניה בשנת 1934 לתקופה של עשר שנים. פילסודסקי האמין, מאז ומעולם, כי רוסיה היא האויב המסוכן לפולין, ומלכתחילה הוא חיפש דרך להבנה עם גרמניה. גם לחתימת ההסכם עם גרמניה הייתה השפעה על מדיניות הממשל הפולני לגבי הבעיה היהודית.

כזכור פולין מאד לא אהבה את ההתחייבויות, שחלו עליה בתוקף חוזה להגנה בין-לאומית על זכויות המיעוטים הלאומיים, שנחתם בוורסאי ב-28 ביוני 1919. מאבקה של פולין נגד חוזה המיעוטים החריף ביותר, לאחר שהיא חתמה על החוזה לאי התקפה עם גרמניה בינואר 1934. ב-13 בספטמבר 1934 החליטה ממשלת פולין לבטל את התחייבויותיה בתוקף חוזה המיעוטים בהצהרה חד-צדדית, שהשמיע שר החוץ שלה, במושב מליאת חבר הלאומים.

ב-23 באפריל 1935 אושרה סופית חוקה חדשה, שביטלה את חוקת מרס 1921. שלושה שבועות לאחר אישור החוקה נפטר פילסודסקי. מותו של פילסודסקי השאיר חלל והשפיע לרעה על מעמדו של יהודי פולין. החוקה החדשה העניקה לנשיא המדינה סמכויות נרחבות וכל שלוש הרשויות הועמדו תחת פיקוחו הישיר. האנדקציה ראתה במות פילסודסקי הזדמנות להגביר את ההסתה האנטישמית. הממשלה החדשה הייתה חלשה מכיוון שהייתה חסרת עורף ציבורי, ולא עמדה מאחוריה מפלגת המונים. על כן, ולמרות התדמית הליברלית של שריה הבכירים, היא התקשתה לעמוד בלחץ האנטישמי, שהלך והתגבר בכל תחומי החיים במדינה. בתקופה זו התחיל הדיון בסיים בהצעת איסור השחיטה הכשרה והחרם הכלכלי כנגד היהודים התפשט ברחבי המדינה.

בפולין שררה אווירה של פרעות, שהגיעה לשיאה בפוגרום פשיטיק במרס 1936.⁹ האנדציה עברה ממדיניות של שנאת יהודים לאלימות. במקביל נאלצה הסאנאציה להיגרר אחריה ועברה ממדיניות של סובלנות לעוינות כלפי יהודים. כוחה של האנדציה והשפעתה בקרב הציבור הרחב גדלו על חשבון מחנה הסאנאציה המפורד. באותה תקופה החלה הממשלה במדיניות של פגיעה כלכלית במסחר היהודי על ידי העברת סוחרים זעירים ובעלי מלאכה נוצרים ממערב פולין למזרחה, ועידוד קואופרטיבים פולניים באמצעות אשראי זול ונוח. לצד התגברות המדיניות האנטישמית של האנדציה והיגררותה של הסאנאציה אחריה, נשמעו קולות אחרים, שביטאו חלק מדעת הקהל המתקדמת בפולין, נגד האנטישמיות כשהם הבחינו בסכנותיה. בלודז' התארגנה קבוצה פולנית למאבק נגד האנטישמיות. המפלגה הסוציאליסטית הפולנית (פפ"ס), כמו גם המפלגה הקומוניסטית של פולין (קפ"פ), פעלו בשנים 1935-1936 נגד ההסתה האנטישמית.

אנדרטה לזכר נרצחי פוגרום
פשיטיק בבית העלמין בחולון

לסיכום, לאחר מותו של פילדסודסקי נחלש מחנה הסאנאציה והתחזק כוחו של מחנה האנדציה. בעימות בין שני המחנות היה לאנטישמיות תפקיד מרכזי. ראשי השלטון לא יכלו להתעלם מהלכי רוח אנטישמיים, שהתחזקו במדינה ונתנו את ידם לפעילות אנטישמית. הייתה זו אחת הדרכים לשמירה על מחנה הסאנאציה מפני התפוררות מוחלטת.

גל הפרעות ביהודים בפולין, שהחל זמן קצר לאחר מותו של פילסודסקי, הגיע לשיאו בשנים 1936-1937. הפוגרום המפורסם באותה תקופה היה הפוגרום בפשיטיק.

⁹ פוגרום פשיטיק-ב-9 במרס 1936 עצר שוטר מקומי איש משמרת החרם שאסר על איכרים פולנים לקנות צורכי מאפה מדוכן יהודי. ההמון מחה נגד המעצר ובחלקו הסתער על הדוכנים היהודים והרס חלק ניכר מהם. איכרים שברחו מהמקום נפגעו מכדורים שנורו על ידי יהודים שהיו במקום. האיכרים חזרו שוב לשוק והפעם מקלות בידיהם. באותו זמן נורו מבית אחד יריות שבהם נהרג איכר בשם סטאניסלאב וישניאק. הנאשם ביריות היה שלום יחיאל לעסקו שהודה לפני שופט חוקר שהוא ירה שלוש פעמים מחלון ביתו כדי להפחיד את ההמון. תוצאות הפוגרום היו 3 הרוגים יהודים ו-22 פצועים.

גזירת השחיטה (1936)

בעיית השחיטה הכשרה התעוררה והועמדה לדיון ציבורי במחצית השנייה של שנת 1935. מתנגדי השחיטה הכשרה טענו, שהיא נותנת מונופולין בידי סוחרים יהודים המשתלטים על שוק הבשר ומייקרים אותו. מתנגדי השחיטה הכשרה השתמשו בטיעונים הומאניטאריים, ששימשו כהסוואה למטרות נישול חומרות כלכליות של יהודים העוסקים בענף הבשר. הצעת החוק התקבלה בהתנגדות יהודית והפעלת לחץ של ארגונים יהודיים שונים בעולם. יהודי בריטניה הפעילו לחץ על ממשלת בריטניה, שהיא תתערב אצל ממשלת פולין בנושא. עקב הלחצים שהופעלו החליטה הממשלה לאפשר אספקת כמות מוגבלת של בשר כשר לצריכה ביתית של יהודים, מוסלמים וקראים. כמו כן החליטה הממשלה, כי במחוזות שהאוכלוסייה היהודית היא פחות מ-3% מכלל התושבים, יהיו רשאים השלטונות לבטל לחלוטין שחיטה כשרה.

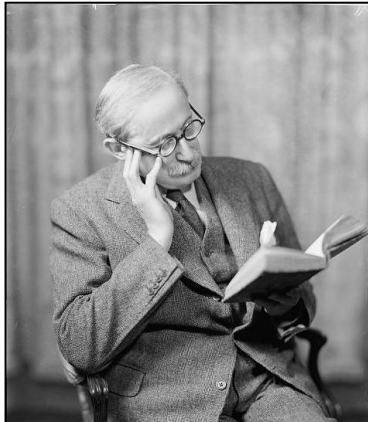
העימות באוניברסיטאות

כבר בתקופה האחרונה לשלטונו של פילסודסקי הסתמנה הידרדרות במעמדו של היהודים בבתי הספר הגבוהים בפולין. שלטונות האוניברסיטאות נקטו צעדים שונים כדי להגביל את מספר הסטודנטים היהודים בפקולטות מסוימות ולצמצם בדרך זו את השפעתם בחיי הכלכלה והחברה במדינה. כבר בתחילת שנת הלימודים 1933/4 היו ניסיונות ראשונים להנהיג מקומות נפרדים לסטודנטים יהודים באולמי הרצאות ובמעבדות. התגובות למגמות אלו היו שונות; בעוד צעירי המחנה הלאומי הרדיקאלי (אונ"ר) תמכו בדרישה, השתתפו חברי הנוער של ארגוני צעירים הקשורים בפפ"ס לצד יהודים בהתנגשויות עם סטודנטים אנדקים, והפיצו גם כרוזים בגנות פעילות אנטישמית בבתי הספר הגבוהים.

פתרון ההגירה

החל משנת 1935 הציגה הממשלה הפולנית, כלפי חוץ וכלפי פנים, את פתרון ההגירה היהודית ההמונית מפולין, כפתרון יחיד ראלי לבעיית היהודים במדינה. ממשלת פולין הציגה בעיה זו גם בהקשר הצדקת תביעותיה להשגת מושבות ושטחים מנדטוריים משלה. באוגוסט 1936 יצאה ממשלת פולין בהצהרה, כי פתרון בעיית היהודים בארצה תתכן, רק לאחר שהיא תשיג מושבות בשטחים דלילי אוכלוסיה באפריקה הדרומית ובאמריקה הדרומית, וביקשה מחבר הלאומים לדון בהצעתה. (באותה תקופה הייתה ארץ ישראל היעד הראלי העיקרי להגירת יהודים, אולם דווקא אז, למרות השתדלויות של ממשלת פולין אצל ממשלת בריטניה, צמצמה האחרונה את מספר רישיונות העלייה לארץ ישראל).

במחצית השנייה של שנת 1936 ניהלה ממשלת פולין משא ומתן עם נחום גולדמן, נציג הקונגרס היהודי והסוכנות היהודית בז'נבה, על תוכנית התיישבות יהודי פולין

לאון בלום

במדגסקר. שר החוץ הפולני פנה לראש ממשלת צרפת, לאון בלום, שהאי מדגסקר היה בשליטתה, וביקש ממנו לשגר ועדת חקירה לבדיקת ישימות הרעיון. בלום נעתר לבקשתו. דעת הקהל הפולנית הושפעה ממדיניות הממשלה, כי הדרך להבראת החברה וכלכלת פולין עוברת דרך הגירה המונית יהודים מפולין. הימין הקיצוני ביקש לכפות הגירה זאת באמצעות הגברת מדיניות האפליה כנגד היהודים, חרם כלכלי ומאבק לשינוי התחיקה השוויונית לכלל אזרחי פולין לתחיקה

אנטי יהודית. אולם בתקופה זו, בה הופעלו לחצים גדולים להגירה, היו שערי הארצות הקולטות נעולים.

בחצי השני של שנת 1936 וכהמשך לאווירה בפולין העלה ז'בוטינסקי את תוכנית האבאקואציה, שעיקרה פינוי מיליון וחצי יהודים ממזרח אירופה בתקופה של עשר שנים, מהם 750 אלף מיהודי פולין. גם יצחק גרינבוים הבין, כי הפתרון להחרפת האנטישמיות בפולין הוא יציאה מפולין לארץ ישראל. באוקטובר 1936, במסגרת ביקור של שר החוץ הפולני בצרפת, הציע האחרון את תוכניתו להתיישבות יהודית במדגסקר לראש הממשלה לאון בלום.

כדי לסייע לתנועה הציונית במימוש התוכנית להעביר חלק מיהודי פולין לארץ ישראל, הסכימה ממשלת פולין לסייע לארגון ההגנה ולאצ"ל ברכישת נשק והכשרה צבאית על אדמת פולין.

בניגוד למחנה האנדקציה, שהחריף את פעולותיו, כדי לגרום ליהודים לעזוב את פולין, פעלה המפלגה הסוציאליסטית הפפ"ס בכיוון מנוגד. בפברואר 1937, במסגרת קונגרס של הפפ"ס בראדום, החליטה המפלגה על מצע חדש. מצע זה כלל דרישה תקיפה לשוויון זכויות של היהודים ומאבק נגד האנטישמיות.

המאפיין המרכזי ביחסי פולנים יהודים בשנת 1937 היה תהליך התגברות פעולות החרם הכלכלי על היהודים, הן מצד חוגים המקורבים לשלטון, והן מצד מחנה האנדקציה. המדיניות, כפי שעוצבה על ידי הממשלה, הייתה דחיקת רגליהם מעמדותיהם הכלכליות. משמרות, שקראו להחרים חנויות של יהודים, נעשו תופעה יומיומית. הועלתה דרישה להקצות מקומות מכירה נפרדים ליהודים בשווקים. התוצאות לא אחרו להגיע וחלקם של יהודים במסחר בפולין הלך וירד.

התפרצויות אלימות אנטישמיות בשנים 1937-1938

שתי ההתקפות האלימות ביותר על יהודים בשנת 1937 היו ב-13 במאי 1937 בבריסק וב-19 ביוני בצ'נסטוכוב. ההתקפה בבריסק החלה, בעקבות דקירתו למוות של מפקח משטרה פולני על ידי קצב יהודי, על רקע החרמת בשר משחיטה בלתי חוקית. ההתקפה בצ'נסטוכוב החלה בעקבות סבל פולני, שנהרג במריבה עם יהודי. הפרעות בבריסק החלו מספר שעות לאחר ההתנקשות במפקח המשטרה. בשלב הראשון הותקפו דוכנים יהודים וכמה יהודים נפצעו. הפורעים פרצו לחנויות של יהודים, הרסו ריהוט ושדדו מלאי סחורות. הפרעות נמשכו גם למחרת עד לשעות הצהריים. הפרעות נמשכו ללא התערבות המשטרה. החשש היה מהתפרצויות זעם בשעת הלוויה של מפקח המשטרה הפולני. שניים מנציגי מליציה בונדאית יצאו לבריסק, כדי לארגן התנגדות יהודית בשיתוף עם פועלים פולנים. בנוסף התארגנו שלוש קבוצות של חברי פפ"ס, שחברו לעזרת היהודים, וניסיונות ההתפרעות נתקלו בהתנגדות הקבוצות היהודיות והפולניות.

ביום שבת ה-19 ביוני 1937 פרצו מהומות אנטי-יהודיות בצ'נסטוכוב בעקבות רצח סבל נוצרי על ידי קצב יהודי. פורעים פולנים יצאו למסע נקמה ביהודי צ'נסטוכוב והסביבה. יהודים רבים הוכו ונפצעו. רק ביום השלישי לפרעות התערבה המשטרה, להחזרת הסדר על כנו. בחודש אוגוסט נרשמו 350 התנפלויות על יהודים בשמונים מקומות שונים בפולין. באחדים מהמקומות הופעל כוח נגד האנדקים בפעולות משותפות של יהודים ופולנים.

זמן קצר לאחר פרעות בריסק התכנסה בניו-יורק ועידת חרום ביזמת הקונגרס היהודי האמריקאי, והוחלט בה, לשגר משלחת בת 200 איש, כדי למחות לפני שר החוץ האמריקאי קורדל האל. התערבות זו של הקונגרס היהודי התקבלה בהתנגדות כללית של העיתונות הפולנית. יש לציין, כי הממשלה הפולנית חששה מאד מתגובות המערב ובעיקר בארצות הברית ובריטניה מהפגיעות האלימות ביהודים.

המשך המערכה בבתי הספר הגבוהים

עם חידוש שנת הלימודים בינואר 1937 גברה ההסתה נגד היהודים בבתי הספר הגבוהים. הפורעים דרשו, בשלב הראשון, לקבוע מקומות ישיבה מיוחדים או מה שנקרא, "ספסלי גטו" ליהודים, ובשלב השני, שלא לקבל כלל יהודים לבתי הספר הגבוהים. הסטודנטים היהודים בשילוב סטודנטים סוציאליסטים פולנים הגיבו בשביתת עמידה כנגד ההוראה בדבר "ספסלי גטו". שר החינוך הפולני סירב להיכנע ללחץ, שהופעל על ידי הסטודנטים האנדקים, ואיים בסגירת האוניברסיטאות אם תימשכנה ההתפרעויות.

התגובות באוניברסיטאות היו שונות: רקטור הפוליטכניון של וארשה קבע מושבים מיוחדים ליהודים. מנגד, רקטור אוניברסיטת לבוב סירב לקבוע "ספסלי גטו" ומספר פרופסורים התפטרו מתפקידיהם כמחאה. ב-24 בנובמבר 1938 הייתה התנפלות של סטודנטים אנדקים בסכינים על סטודנטים יהודים בפקולטה לרוקחות באוניברסיטת לבוב. שני סטודנטים יהודים נפטרו מפצעייהם. במהלך הלוויות החללים נערכה הפגנת מחאה של יהודים ופולנים, שהתנגדו לפגיעות אלימות ביהודים.

חקיקה מפלה

ב-25 במרס 1938 הועברו בסיים שתי הצעות חוק: איסור מוחלט על שחיטה כשרה, ומתן סמכות לביטול האזרחות של אזרחי פולין, היושבים מחוץ לגבולותיה למעלה מחמש שנים. הצעת החוק השנייה נועדה למנוע מ-20 אלף יהודים בעלי אזרחות פולנית, שהתגוררו באוסטריה, את האפשרות לחזור לפולין, ומ-50 אלף יהודים בעלי אזרחות פולנית, שעדיין התגוררו בגרמניה, לחזור אף הם לפולין. חוק זה הוביל לגירוש יהודי גרמניה בסוף אוקטובר ותחילת נובמבר 1938.

במקביל להליכי חקיקה פרלמנטאריה אנטי-יהודית הלכו והתרבו ארגונים מקצועיים, ששינו את התקנונים שלהם תחת השפעת חוקי נירנברג, להוציא יהודים משורותיהם, ולעיתים אף אישרו "סעיף ארי", הנוגע לאנשים ממוצא יהודי. בתחילת פברואר 1937 קיבל איגוד האסיסטנטים במוסדות ההשכלה הגבוהה בלבוב את הסעיף הארי. במאי התקבל סעיף ארי בוועידה הארצית של איגוד הרופאים בפולין. באותו יום התקבל סעיף דומה באיגוד עורכי הדין. (יש לציין, כי אחוז היהודים מבין הרופאים ועורכי הדין בפולין היה גבוה בסדר גודל מאחוזם באוכלוסייה; 56% מהרופאים בפולין היו יהודים ו-35% מעורכי הדין היו יהודים).

לחץ הממשלה הפולנית על הגירת יהודים

בשנים 1937-1939 היה עיסוק אינטנסיבי ביותר בפתרון הגירת יהודי פולין. ממשלת פולין ראתה בהגירה את הדרך היחידה לפתרון הבעיה היהודית. מכאן התעניינותה של ממשלת פולין בבעיית ארץ ישראל ובמדיניותה של בריטניה בהגבלת העלייה. בדצמבר 1937 מסרה ממשלת פולין באופן רשמי, כי וועדת החקירה שנשלחה למדגסקר, מצאה כי רק מרכז מדגסקר מתאים ל"התיישבות לבנה", שתתבסס בעיקר על עבודה חקלאית. ביולי 1938 כונסה ביוזמת הנשיא רוזוולט ועידת בין-ממשלתית לענייני פליטים באביאן שבצרפת. ממשלת פולין ביקשה שהוועידה תדון, בין השאר, בהגירה יהודית מפולין, אולם הוועידה בחרה לדון בנושאי פליטים בלבד.

ממשלת פולין איימה להגביר את האנטישמיות בפולין, כאמצעי דרבון הממשלות המערביות למצוא פתרון ליהודי פולין. באותה תקופה עלה על הפרק הגירת יהודי פולין לאנגולה. נשיא ארה"ב לא שלל אפשרות זו, ובמקביל הודיע באופן חד משמעי, כי לארה"ב אין כוונה לאפשר קליטת הגירה יהודית גדולה יותר.

יחסי פולנים-יהודים על רקע המשבר המדיני בין פולין וגרמניה

המשבר בין גרמניה ופולין, על פרוזדור לפרוסיה המזרחית ועל החזרתה של דנציג לשליטה גרמנית, העמיד גם את בעיית יהודי פולין באור חדש. גרמניה הפכה להיות אויב משותף של הפולנים והיהודים. במצב החדש שנוצר, היו היהודים למעשה המיעוט הלאומי היחיד בפולין, שניתן היה לסמוך על נאמנותו למדינה. (המפלגות האוקראיניות ביססו את מדיניותן, בתקופה שלאחר הסכם מינכן, אל אוריינטאציה גרמנית, מתוך ציפייה, כי אוקראינה תקבל עצמאות תחת חסות גרמנית.) בסוף מרס 1939 נערך כינוס משותף של נציגי הפפ"ס ונציגי קלובים דמוקרטיים בו גונתה התעמולה האנטישמית בפולין כסוללת דרך להיטלריזם. הכינוס תבע לקיים, הלכה למעשה, שוויון זכויות לכל אזרחי המדינה. באותה תקופה נמצאו גם ראיות לקשר בין תעמלנים אנטישמיים בפולין לבין אישים וארגונים נאצים. במרס 1939 ניתן היה להבחין בבלימה מסוימת של המתקפה האנטישמית על יהודי פולין.

הפלישה הגרמנית-סובייטית לפולין - ספטמבר 1939

הפלישה הגרמנית לפולין

הסיבות הפורמאליות לפלישה הגרמנית לפולין נעוצות בחילוקי הדעות בין שתי המדינות, בשאלת מעמדה של העיר החופשית דנציג, ודרישות גרמניה למסדרון יבשתי לפרוסיה המזרחית. ברקע הייתה האידיאולוגיה הנאציונל-סוציאליסטית, שביקשה לכבוש "שטחי מחייה" במזרח, שאת תושביו הסלבים תפסו הגרמנים כנחותים מבחינה גזעית. על פי התפיסה הגרמנית את הגזע הסלאבי יש להשמיד או לשעבד.

ב-1 בספטמבר 1939 הותקפה פולין משלוש חזיתות: החזית העיקרית במערב, מהצפון, מפרוסיה המזרחית, ומהדרום על ידי כוחות סלובקים, שהיו לפרוטקטורט גרמני. בנוסף, פעל בפולין גייס חמישי של מיעוטים גרמנים, שחיו בפולין ערב המלחמה.

אופי המערכה הגרמנית בפולין היה סוג של מלחמה טוטאלית¹⁰. מספר הנפגעים האזרחים היה גדול במהלך הקרבות ולאחריהם. מתחילת הקרבות היו ערי פולין, כמו גם שיירות פליטים שנסוגו מזרחה, נתונות להתקפות אוויריות של חיל האוויר הגרמני. מעבר לאזרחים, שנפגעו מפעולות הלחימה, נרצחו אלפי פולנים על ידי כוחות אס.אס והוורמאכט, הצבא הגרמני הסדיר.

מבצע טננברג (Tannenberg) היה חלק מתוכנית המזרח הגדולה הגרמנית (General Plan Ost)¹¹, המבצע תוכנן במאי 1939, ערב המלחמה. הגרמנים זיהו, בעזרתם של גרמנים, שחיו בפולין, 61 אלף פולנים מהאליטה הפולנית, שכללה: פעילים פוליטיים, אינטליגנציה, אנשי כמורה וקציני צבא לשעבר. הכוונה הייתה לחסל את המרכזיים שבהם, ואת השאר לכלוא במחנות ריכוז. לטובת ביצוע התוכנית הוקמו חמש יחידות אינזצגרופן, מאוחר יותר נוספה מסגרת שישית. כבר בחודש אוגוסט 1939 נרצחו כ-2000 פולנים, שחיו בגרמניה. ביצוע החלק השני של המבצע החל ב-1 בספטמבר והסתיים בתוך חודש. במהלך הפעילות של כוחות האינזצגרופן, בשיתוף פעולה עם משתפי פעולה גרמנים, שחיו בפולין ואומנו בגרמניה לפני פרוץ המלחמה, נרצחו כ-20 אלף פולנים ב-760 אתרי רצח. הפולנים הגיבו בימים הראשונים של הלחימה במעצר 15-20 אלף גרמנים אתניים, שחיו בפולין, והצמידו אותם מזרחה. עצורים אלו סבלו מיחס רע, והאוכלוסייה המקומית נהגה בהם באלימות. מעריכים שכ-4,000 מהם נרצחו.

ב-25 באוקטובר הוחלף הממשל הצבאי הגרמני בממשל אזרחי. היטלר מינה ראשי מנהל אזרחי בפולין הכבושה: את אלברט פורסטר בדנציג-פרוסיה המערבית, את גרייזר בוורתגאו ואת הנס פרנק בגנרלגוברנמן. הציפיות מראשי המנהל האזרחי היו, שהם יתחילו במלאכת ניקוי פולין מיהודים ופולנים ויסיימו אותה בתוך פרק זמן של עשר שנים והשטח יהיה הגרמני טהור.¹²

¹⁰ מלחמה טוטאלית-מלחמה שבה עושים שימוש בכל המשאבים, ללא הגבלה על מנת לחסל את האויב. במלחמה זו אין הבדל בין לוחמים ואזרחים, שתי האוכלוסיות נתפסות כלוקחות חלק במאמץ המלחמתי.

¹¹ General Plan Ost-התוכנית הגרמנית להשתלט על מזרח אירופה. התוכנית כללה שני שלבים, "התוכנית הקטנה" שנועדה לביצוע במהלך המלחמה ו"התוכנית הגדולה" שנועדה לביצוע לאחר סיום המלחמה במהלך תקופה של 25-30 שנים במהלך יבוצע נידול של 45 מיליון אזרחים לא גרמנים לעומק ברה"מ, מהם 31 מיליון להשמדה ובהם: 100% יהודים, 85% פולנים, 75% ביילורוסים, ו-65% אוקראינים. 14 מיליון נועדו לשמש כעבדים. במקום האוכלוסייה המקומית תכננו הגרמנים ליישב מתיישבים גרמנים. על פי התוכנית הוחלט בשנת 1941 להשמיד את האומה הפולנית בטווח זמן של 10 עד 20 שנים, הכוונה הייתה לנקות את שטחי הכיבוש הגרמנים בפולין מפולנים אתניים ולישב במקום מתיישבים גרמנים.

¹² איאן קרשו, היטלר, עמ' 241

מהר מאד התפתחה תחרות בין גרייזר ופורסטר, מי יהיה הראשון שיסיים את תהליך הגרמניזציה בגאו שלו. בעוד פורסטר 'מגרמן' חלק גדול מהפולנים, פעל גרייזר בברוטאליות: ביצע גירושים המוניים, מחק כל השפעה תרבותית פולנית, סגר כנסיות, עצר ורצח אנשי כמורה והפקיע רכוש פולני, תוך שהוא מרבה להפעיל עונשי מוות כנגד פולנים.

אלברט פורסטר

ארתור גרייזר

בנוסף, איימו הגרמנים על הפולנים, כי מי שייסע ליהודים, בצורה כזאת או אחרת, מסתכן בחייו ובחיי משפחתו. לדוגמא, ב-15 באוקטובר 1941 פרסם הנס פרנק, מושל הגנרלגוברנמן, את התקנה השלישית בדבר הגבלות השהייה בגנרלגוברנמן בזו הלשון: "יהודים העוזבים ללא רשות את רובע-המגורים, שמיועד להם, ייענשו במוות. עונש כזה חל על אנשים, שביודעין נותנים מקלט ליהודים אלה."¹³

לסיכום, האלימות הגרמנית כנגד הפולנים במהלך שנות הכיבוש הייתה חסרת כל מעצורים ובהיקפים עצומים. כוחות השיטור השונים קיבלו יד חופשית לעשות ככל העולה על רוחם. במהלך שנות הכיבוש הגרמני אומדים את מספר הפולנים, שאינם יהודים, שנהרגו במהלך הקרבות ונרצחו לאחר סיום הכיבוש ב-2,380,000-2,580,000 ופולנים יהודים בכ-3,050,000.¹⁴

הפלישה הסובייטית לפולין

ב-17 בספטמבר פלשו כוחות הצבא האדום לפולין עם כוח של 800 אלף לוחמים. הממשלה הסובייטית הסבירה את הסיבה לפלישה, בהתמוטטות הצבא הפולני תחת הכובש הגרמני, ובחוסר יכולתו של הצבא הפולני להגן על האוכלוסייה האוקראינית והביילורוסית, שחיה במזרח פולין. 230 אלף פולנים נפלו בשבי הסובייטי.

¹³ השואה בתיעוד, עמ' 146

¹⁴ Wikipedia-World War II casualties

הסובייטים סיפחו, בתאום עם הגרמנים, את השטחים המזרחיים של פולין, ובהם 13.5 מיליון אזרחים פולנים. מיד לאחר סיום הכיבוש החל תהליך של "סווייטיזציה" של הכלכלה המקומית. הסובייטים דיכאו כל ניסיון התנגדות פולנית בהוצאות להורג המוניות, מעצרים והגליה של אלפי פולנים לסיביר ולחלקים נידחים אחרים בברית המועצות, בארבע גלים בין השנים 1939-1941. בניגוד לפולנים קיבלו האוקראינים, הביילורוסים ומקצת היהודים, את הכובש הסובייטי בזרועות פתוחות ועל כך יורחב בהמשך. הכיבוש הסובייטי הסתיים ב-22 ביוני 1941, עם הפלישה הגרמנית לברית המועצות.

מאפייני החיים המשותפים של פולנים ויהודים תחת הכיבוש הגרמני והסובייטי

יחסי פולנים-יהודים תחת הכיבוש הגרמני

המאפיין המובהק של תקופת כיבוש פולין, באזורים, שהיו בשליטת הגרמנים, הוא נתק בין האוכלוסייה הפולנית והיהודית. נתק זה היה, למעשה, תוצר של מדיניות הכיבוש הגרמנית, שבא לידי ביטוי בבידוד היהודים וגטואיזציה.

מצבה של האוכלוסייה הפולנית באזורים המערביים של פולין, שסופחו לרייך השלישי, היה קשה ביותר. עקב הרצון הגרמני "לנקות" שטח זה מיהודים ופולנים, חש הפולני מאוים, פגיע וצפוי לגירוש לא פחות מהיהודי. העדר בירוקרטיה פולנית במינהל האזרחי ותשתית חלקית של המחתרת הפולנית תרמו להסתגרות האוכלוסייה הפולנית בתוך עצמה. מדיניות הטרור, הדיכוי והניצול הכלכלי כנגד האוכלוסייה הפולנית יצרה תחושה קשה של חוסר ביטחון אישי. ציות לכובש לא היה מספיק כדי לזכות להגנתו. היה צורך לשתף עימו פעולה, דבר שהוביל לשחיתות, בעיקר באזורים הכפריים בהם השאירו הגרמנים את מרבית ראשי הכפרים בתפקידם.

השליטה של הממשלה הפולנית הגולה על המתרחש בפולין הכבושה נעשתה באמצעות ה"דלגטורה", שהייתה הנציגות הרשמית של הממשלה הפולנית הגולה

בלונדון. "ארמיה קריובה", הארגון המחתרתי הצבאי בעל ההשפעה הגדולה ביותר בפולין בזמן המלחמה, היה כפוף ל"דלגטורה". ניתן לומר ש "ארמיה קריובה" ייצגה את הלאומיות הפולנית האותנטית, אותה היא הביאה לידי ביטוי בלמעלה מ-1500 עיתוני מחתרת.

הקוטביצה (עוגן) על רקע דגל פולין -
סמלה הבלתי רשמי של הארמייה קריובה

עד להקמתו של ארגון הז'גוטה בדצמבר 1942 לא הייתה לממשלה הפולנית הגולה וה"דלגטורה" מדיניות ברורה בנוגע להצלת יהודים. מצב זה חיזק מגמות מקומיות של התעלמות מגורלם.

זופיה קוסק שצ'וצקה

הייתה זאת הסופרת זופיה קוסק שצ'וצקה, שפרסמה באוגוסט 1942, בעיצומם של הגירושים מגטו וארשה, את הכרוז הבא: "אין לסבול עוד את השתיקה הזאת. יהיו מניעה אשר יהיו- היא נתעבת. השותק נוכח רצח- נעשה שותפו של הרוצח. מי שאינו מגנה- מתיר את הפשע. נרים אפוא אנו את קולנו, הקתולים- הפולנים. רגשותינו כלפי היהודים לא השתנו. איננו חדלים לראות בהם אויביה הפוליטיים, הכלכליים והאידיאיים של פולין... איננו רוצים להיות פילאטוסים. אין לנו היכולת להתנגד בפועל לרצח שמבצעים

הגרמנים, איננו יכולים לעשות דבר כדי לעזור, איננו יכולים להציל, אבל אנו מוחים מעומק הלב, מלאי חמלה, זעזוע ואימה. האל הוא שתובע מאתנו את המחאה הזאת, האל שאסר לרצוח. תובע זאת מאתנו המצפון הנוצרי... דמם של חסרי המגן זועק לשמים. מי שאינו תומך במחאתנו, אינו קתולי... השתתפותו הכפויה של העם הפולני בחזיון הדמים המתחולל על אדמת פולין, עלולה להצמיח בנקל אדישות לעוול ולסדיוז, ומעל לכול להניב הכרה אימתנית שמותר לרצוח את השכן, בלי להיענש. מי שאינו מבין זאת, מי שמעז לכרוך את עתידה הגאה והחופשי של פולין בשמחה הנתעבת לאידו של השכן, אינו קתולי ואינו פולני".¹⁵

בתגובה לכרוז של ז'ופיה קוסק-שצ'וצקה פרסמה ה"דלגטורה" ב-17 בספטמבר את הכרוז הבא: "זה קרוב לשנה נערך על אדמתנו, לצד הטרגדיה של העם הפולני הנטבח בידי אויב, טבח מתוכנן ונורא של היהודים. רצח המונים זה אין לו אח ורע בתולדות האנושות. לידו מחוירות כל הזוועות הידועות בהיסטוריה... בהיעדר יכולת לפעול נגד המצב, מוחה המנהלה, בשם העם הפולני כולו, נגד הפשע שנעשה ליהודים. במחאה זאת מאוחדים כל הגורמים הפוליטיים והציבוריים".¹⁶

¹⁵ נחום בוגנר, בחדסי זרים, עמ' 118

¹⁶ שם, עמ' 118-119

כאמור ב-4 בדצמבר 1942 הוקם ארגון הז'גוטה, מועצה לעזרת יהודים, כגוף פולני-יהודי משותף, שפעל בחסות הממשלה הפולנית הגולה. בז'גוטה היו מיוצגות מפלגת האיכרים, המפלגה הדמוקרטית, המפלגה הסוציאליסטית-הימנית והשמאלית והחזית לתקומת פולין. יחד איתן היו מיוצגות בז'גוטה שתי תנועות יהודיות: הוועד היהודי הלאומי, שנציגו היה אדולף ברמן, וארגון הבונד ונציגו ליאון פיינר. הז'גוטה הגישה סיוע כספי ליהודים ולמסתירי יהודים, פעלה למציאת דירות מסתור ליהודים, שהצליחו לברוח מהגטו והנפיקה תעודות מזויפות ליהודים, כדי שיוכלו להתחזות לארים. התמיכה הכספית בארגון הייתה על ידי ה"דלגטורה" ומקורות יהודיים בארצות הברית. כ-4,000 יהודים נעזרו במימון הז'גוטה.

על אף הקמת הז'גוטה, שפעלה כמחווה אנושית להצלת יהודים, על פי השקפת ה"דלגטורה" והמחתרת הפולנית, לא היה מקום ליהודים במדינה הפולנית שלאחר המלחמה. תפיסת הלאום הפולני, כפולין ללא יהודים, שהייתה מקובלת בתקופת תרום המלחמה, הפכה במהלך המלחמה לזיהוי עצמי של החברה הפולנית.

יחסי בין פולנים-יהודים בתקופת הכיבוש על פי רינגבלום

ההיסטוריון ד"ר עמנואל רינגבלום כתב בעת שהותו במסתור בצד הארי את המונוגרפיה: "היחסים בין פולנים ליהודים במלחמת העולם השנייה". רינגבלום סוקר את השתלשלות היחסים בין פולנים ליהודים מפרוץ המלחמה ועד לשלביה האחרונים. מתוך הבנה, כי אין בידיו את התמונה המלאה, הוא אינו שופט את התנהגות הפולנים. הוא מציג את מורכבות היחסים ואת הגוונים השונים. רינגבלום מאפיין את יחסי הפולנים והיהודים במהלך המלחמה על פי תקופות. התקופה הראשונה היא שלב כיבוש פולין, ספטמבר 1939.

ד"ר עמנואל רינגבלום

שלב זה מאופיין בהתפקחות של העם הפולני וההבנה, כי האנטישמיות הפולנית משרתת, למעשה, את היטלר למטרותיו. התוצאה, גם הקנאים שבין הפולנים מבינים, כי לפולנים וליהודים אויב משותף, וכי היהודים הינם בעלי ברית מצוינים, אשר יעשו ככל יכולתם כדי להכניע את גרמניה.

התוצאה: "היהודי אשר עוד לפני זמן לא רב חש עצמו כאזרח ממדרגה שנייה או שלישית, מנודה, מוכה, נזוף ומדוכדך באשר יפנה, מסולק מכל משרה ותפקיד ציבורי, חוזר להיות אזרח שווה זכויות, מתבקש לעזור למולדתו."¹⁷ המלחמה למעשה קרבה בין שני העמים.

אולם, לא לאורך זמן. רק הושלם כיבוש פולין והנה קמה לתחייה, במלוא עוזה, האנטישמיות: "כבר בחודש אוקטובר שלאחר הכיבוש ובהמשך הימים, נמצאו גורמים אנטישמיים רבים למדי, ששיתפו פעולה עם הגרמנים בכל הנוגע לרדיפת היהודים."¹⁸ שיתוף הפעולה בא לידי ביטוי בהתנכלות ליהודי בודד, בשוד וגזל ובפוגרומים מקומיים. רינגבלום אינו מאשים את כל העם הפולני והוא מוסיף וכותב: "אין איש מאשים את העם הפולני במהומות ובפוגרומים. רוב רובו של העם, פועלים בעלי הכרה והאינטליגנציה העובדת גינו ומגנים בלא ספק את המעשים ואת עושיהם. הם רואים בהם כלי שרת בידי הגרמנים, החותרים להחלשת ליכוד העם ולהרחבת שיתוף הפעולה עימם."¹⁹ רינגבלום יוצא כנגד הציבור הפולני על שלא הסתייג "מהשתוללות חיות הטרף האנטישמיות", לא בכתב ולא בעל פה, על שלא קם נגד ההתפרעויות ועל סבילותה של המחתרת הפולנית.

מרגע שרכוש יהודי הוחרם ויהודים כונסו בגטאות, עלתה על הפרק בעיית הסחורות והרכוש, שנמסרו על ידי יהודים לפולנים למשמרת. רכוש יהודי היה סיבה לסחיטות והלשנות. מנגד, "יש חסידים בין הפולנים, אשר הצילו ומצילים גם כעת יהודים בצד הארי. יש והחפצים הללו (הרכוש) שנמסרו למשמרת הם לעיתים קרובות מקור קיומם היחיד של הניצולים. אולם כפי שזה קורה בימות מלחמה-יד הזדון היא על העליונה. לא רב מספר אצילי הנפש הבודדים אשר לא התפתו לשלוח יד ברכוש לא להם, כשם שלא רב מספרם של האידיאליסטים הנותנים מחסה ליהודי."²⁰

בתקופת הגטאות והרעב הייתה הברחת מזון לגטאות תחום לשיתוף פעולה פולני-יהודי. על כך כותב רינגבלום: "שיתוף הפעולה בין פולנים ליהודים בהברחה הינו אחד הדפים היפים ביותר בקורות יחסי שני העמים במלחמה הזאת. לא רק בעיר הבירה

¹⁷ עמנואל רינגבלום, כתבים אחרונים יחסי פולנים-יהודים, עמ' 189

¹⁸ שם, עמ' 195

¹⁹ שם, עמ' 200

²⁰ שם, עמ' 209

אלא במרבית הגטאות בגנרל-גוברנמן. ללא עזרתם של מברחים פולנים אלה, אין ספק שהגטאות היו גוועים ברעב.²¹

על התקופה שלאחר נעילת הגטו מתאר רינגבלום, מצד אחד, פולנים שבאו להיפרד מידידיהם היהודים ובידיהם חבילות מזון ומתנות פרידה, ומנגד את פקידי האוצר שגזלו את התושבים היהודים: "תבעו מיסים ממפעלים תעשייתיים שנשרפו או נחרבו בהפצצות וביקשו תשלום עבור שנים קודמות גם כשידעו שמרבית קבלות התשלום אבדו בהפצצות."²²

נקודת תפנית ביחסי פולנים יהודים, על פי רינגבלום, היא גירוש היהודים למחנות ההשמדה. בשלב הראשון גינו הפולנים את היהודים על שהם פסיביים ועל מורך לב והיעדר כבוד לאומי: "למה לא התגוננתם, כיצד זה הלכתם כצאן לטבח? וכאשר הוברר לכם כי נחרץ גורלכם למוות, מדוע לא יצאתם נגד הגרמנים? אנחנו, הפולנים, לא היינו נותנים נפשנו להורגים, עמנו לא תהיה מלאכה קלה וכלפינו הם לא מעיזים לנהוג כך."²³ רינגבלום יוצא נגד הממשלה הפולנית הגולה על שלא קראה להתגוננות, לא עודדה ולא עזרה באמצעים. "רק פפ"ס (PPS), היא לבדה, הפיצה בגטו הקטן כרוז לתושבים היהודיים, הפותח במילים "אל תיכנעו".²⁴ מול הפסיביות היו גם פולנים אקטיביים: "אחרת התייחס לעניין ההצלה העם העובד, פועלים ואנשי האינטליגנציה העובדת. זו האחרונה משגיסה לפעילות מחתרתית, עזרה ליהודים. אפילו אלה מתוכה שדגלו ברעיונות אנטישמיים עשו כן. אנשים מסורים, המסתכנים מדי יום ביומו למען המפעל הגדול, הבינו כי מקלט ליהודים כיום הזה, אינו רק צו אנושי אלא גם חובה אזרחית, מעשים המכעיסים את הגרמנים המבקשים להשמיד את כולם. רוב היהודים המתחבאים בצד הארי עושים זאת בבתייהם של בני אדם המעורבים בפעילות מחתרתית."²⁵ רינגבלום מעלה על נס את עובדי הרכבת הפולנים, שעזרו למגורשים, פתחו את הקרונות בדרכם לטרבלינקה ועזרו לקופצים מהם. באשר ליחס הכפריים כותב רינגבלום, כי יחסם היה תלוי בעמדות כלפי יהודים, שהיו מקובלות בסביבתם לפני המלחמה. הוא מבקר את מוסד הכמורה הפולני על שגילה אדישות.

²¹ שם, עמ' 212

²² שם, עמ' 215

²³ שם, עמ' 250

²⁴ שם, עמ' 251

²⁵ שם, עמ' 268

פרק נפרד מקצה רינגבלום לאידיאליסטים, שלא הפקירו את חבריהם היהודים על אף הסיכון שבמתן מחסה: "רבים הם אותם הגיבורים האלמונים, העושים למען היהודים למרות הטרור, על אף האדישות ואפילו איבת חלק ניכר של הציבור".²⁶ רינגבלום מעלה על נס את המדענים ואנשי ציבור, שהתגייסו להציל את חבריהם היהודים בצידן של "בנות השכבה הנמוכה ביותר, עוזרות הבית", שקשרו את גורלן עם גורל המשפחות היהודיות.

לסיכום אומר רינגבלום, כי אין החברה הפולנית מקשה אחת: "במקום אחר הצבענו על כך, כי יחס הציבור הפולני ליהודים אינו אחיד. אחר הוא יחסו של הפשיזם הפולני ואחר לחלוטין יחס מחנה העבודה. הפשיזם הפולני מגלם את האנטישמיות הבהמית והוא אשר יצר תנאים בלתי מעודדים להצלת יהודים הנעקדים בהמוניהם על ידי רוצחי הס"ס, האוקראינים, האוליסים (הליטאים) והלטבים. הטרור הגרמני, המאסרים רבי-ההיקף, החיפושים והעונשים הכבדים בשל הסתרת יהודים, על רקע האקלים האנטישמי המאושש בידי אנשי האונ"ר (ONR) והתעמולה הנאצית, יצרו תנאים מקשים על הצלה רבת היקף של היהודים." הוא ממשיך ומוסיף: "אם נתחשב בתנאים המיוחדים של פולין עלינו להעריך את מעשי אותו חלק מן האינטליגנציה הפולנית, הפועלים והאיכרים, הנותנים מקלט ליהודים. מעשי אצילות אלו עולים בקנה אחד עם מסורת הסובלנות המשתקפות בדברי ימי פולין. מצילי היהודים האצילים ניצבים לא רק מול הטרור הגרמני אלא גם מול יחסם העוין של הפשיסטים הפולנים, אשר לא למדו מאומה מניסיונות ספטמבר 1939".²⁷

יחסי פולנים-יהודים תחת הכיבוש הסובייטי

בדיווחי ה"דלגטורה" לממשלה הפולנית הגולה ישנם דיווחים, שמאשימים את היהודים בשיתוף פעולה עם הכובש הסובייטי במזרח, והיהודים נתפסים כבוגדים באינטרס הלאומי הפולני. זיהוי היהודי עם האויב הקומוניסטי היה מרכיב מרכזי בתעמולה של ה"דלגטורה" בשטחי פולין הכבושה, וזכה לתמיכה רחבה בציבור הפולני. שיתוף הפעולה הסובייטי-יהודי התאים לסטריאוטיפ של היהודי כקוסמופוליט וכנטע זר ללאומיות הפולנית. בידיעות, שהעבירה המחתרת הפולנית ללונדון נאמר, כי חלק מהמשרות השלטוניות באזורי הכיבוש הסובייטי נתפסו על ידי יהודים.

²⁶ שם, עמ' 281

²⁷ שם, עמ' 294-295

בסקירה של ד"ר עמנואל רינגבלום מחודשים ספטמבר 1939-יוני 1940 הוא כותב על יחסי פולנים-יהודים בווארשה הכבושה את הדברים הבאים: "על הודות היהודים שיצאו ב-6 בספטמבר ל"צד ההוא" [הסובייטי] ונשארו שם, מדברים באי-רצון. אלה מהם ששהו זמן מה בביאליסטוק או בבריסק אומרים, כי היהודים נהגו למן הרגע הראשון בחוסר לויאליות כלפי פולין וכלפי הפולנים. הן מאשימים [את היהודים] בהתנהגות נלהבת כלפי הבולשביקים, חנופה, קבלת תפקידים העומדים בסתירה ללויאליות כלפי פולין, למשל ברדיו, במערכות העיתונים וכיוצא באלה.

"...היהודים הפולנים שבצד השני יורקים על פולין, משמיצים ומלגלים על היחסים ששררו כאן בכל שטחי החיים לפני המלחמה. היהודים המקומיים (בביאליסטוק, בבריסק) מציקים לפולנים הידועים ברגשותיהם הלאומיים והדתיים יותר מכפי שעושים זאת הבולשביקים. מלשינים ומעליבים את מי שהיו בעבר עובדי מדינה שהיו להם טענות ישנות, מבלי להיענש..." (זה עולה בקנה אחד עם הדיווחים של יהודים שבאו מרוסיה. אחד מהם ראה בזמושץ' (Zamosc) "...צעירים יהודים, עם סרטים אדומים, פורקים קצינים פולניים מנשקם... אחר ראה בביאליסטוק יהודי שהעליב בפומבי שופט פולני).²⁸

נשאלת השאלה האם יש קורטוב של אמת בהאשמה הפולנית ודבריו של רינגבלום, כי יהודים שיתפו פעולה עם הסובייטים בשטחי הכיבוש במזרח? בבדיקה שערכתי בפנקסי הקהילות של המחוזות: וילנה, ביאליסטוק, נובוגרודק, ווהלין, פולסיה, לבוב, טארנופול וסטאניסלאבוב איתרתי 547 ערים ועיירות, שהיו תחת הכיבוש הסובייטי, בין ה-17 בספטמבר 1939 וה-22 ביוני 1941, יום הפלישה הגרמנית לברית המועצות. ב-183 ערים ועיירות, שהם 33% מכלל הישובים, אין תאור או כל מידע על אופי היחסים בין הכובש הסובייטי ובין הקהילה היהודית המקומית. מתוך 364 הקהילות, עליהם יש מידע, נמצא שב-208, המהווים 57%, היה שיתוף פעולה פוליטי וכלכלי²⁹ (!). לדוגמא: בעיירה איליה (Ilja) במחוז וילנה מינו הסובייטים ראש עירייה יהודי את שמעון וולף וצעירים יהודים לא מעטים שובצו במשרות פקידות ממשלתיות³⁰. על יחסי יהודים סובייטים בעיר גרודנה (Grodno), שבמחוז ביאליסטוק, נכתבו הדברים הבאים: "היהודים, שבימי הגיאות האנטישמית בפולין חששו לביטחונם ולחיהם, נשמו לרווחה, ואולם אהדתם הגלויה לסובייטים, שהפולנים ראו בהם כובשים, עוררה

²⁸ שם, עמ' 298

²⁹ על המצב בכל אחד מהמחוזות במזרח פולין ראה נספח א'

³⁰ פנקס קהילות פולין כרך שמיני מחוזות: וילנה, ביאליסטוק, נובוגרודק, עמ' 131

כלפיהם רוגז וזעם ובתקופת הכיבוש הנאצי הייתה בעוכריהם...יהודים נקלטו גם במנגנוני השלטון שבעבר היו סגורים בפניהם, רובם בדרגים זוטרים ובינוניים.³¹ על הצעירים היהודים בעיר סלונים (Slonim) שבמחוז נובוגרודק נאמר: "הצעירים הטיבו להסתגל למשטר החדש יותר מאחרים ורבים מהם מונו למשרות פקידות במוסדות הממשל והמפלגה."³²

על אף פערי מידע גדולים על הנעשה בתקופת הכיבוש הסובייטי במחוז ווהלין, על האירועים בלוצק (Luck) נכתבו הדברים הבאים: "כשנכנסו הסובייטים ללוצק בספטמבר 1939 כיהן במשך כמה חודשים כראש העיר מרדכי אוקס עד שהוחלף באוקראיני שבא מן המזרח... ב-20 במאי 1941 נערך גיוס לצבא (הכוונה לצבא אדום) ובמהלכו גויסו לצבא כמה מאות צעירים יהודים."³³ גם על הנעשה במחוז פולסיה יש פערי מידע גדולים, אולם על הנעשה בברזה-קוטוסקה (Bereza Kartuska) נכתבו הדברים הבאים: "השלטון הצבאי מינה ועד עירוני בן חמישה איש ובו שלושה יהודים. קומוניסט יהודי מקומי נתמנה למפקד המיליציה הזמנית בעיר."³⁴

על מורכבות היחסים בין היהודים לכובש הסובייטי מעיד התיאור על הנעשה בעיר לבוב, בירת מחוז לבוב: "האוכלוסייה היהודית קיבלה את הסובייטים ברגשות מעורבים, מצד אחד הורגשה הקלה בשל הרחקת האיום של הכיבוש הנאצי ומצד אחר ליוו את היהודים חששות ואי וודאות לגבי יחסם של השלטונות הסובייטים אל החיים היהודים הלאומיים-דתיים ואל הכלכלה היהודית. בייחוד הורגש אי שקט בין השכבות האמידות ובקרב פעילי המפלגות הפוליטיות.... בחודשים הראשונים לשלטון הסובייטי, בסוף 1939 ובראשית 1940, תפסו יהודים בלבוב תפקידי ניהול חשובים במשק ובמינהל אולם במהלך 1940 עם הגברת תהליך ה"אוקרניזציה" הורחקו רבים מבין היהודים מתפקידים בכירים ובמקומם נתמנו אוקראינים."³⁵ בעיר אוברטין (Obertyn), שבמחוז סטאניסלאבוב, מצאו הסוחרים והאינטליגנציה תעסוקה במוסדות ממשלתיים שונים. "גם במנהל העירוני היו כמה יהודים ובתקופה הראשונה שימש משה רוזנשטוק ראש מועצת העיר."³⁶

³¹ שם, עמ' 215-216

³² שם, עמ' 502

³³ פנקס הקהילות-פולין-כרך חמישי מחוז ווהלין ופולסיה, עמ' 124

³⁴ שם, עמ' 225

³⁵ פנקס הקהילות-פולין-כרך שני גאליציה המזרחית, עמ' 32-33

³⁶ שם, עמ' 48

על קבלת הפנים, שערכו היהודים לצבא הסובייטי בעיר צ'ורטקוב (Czortkow) במחוז טארנופול, נכתבו הדברים הבאים: "ב-17.9.1939 נכנסו יחידות הצבא האדום לצ'ורטקוב, היהודים קיבלו את הסובייטים בהרגשת הקלה... מספר יהודים שנמנו עם אוהדי המשטר הסובייטי היו פעילים בתפיסת מוסדות פולניים, עירוניים וממלכתיים. שניים מפעילים אלה השתתפו בוועד עירוני ארעי שהוקם עם כניסת הסובייטים".³⁷

אלו מקצת התיאורים משיתוף פעולה של יהודים עם הכובש הסובייטי ב-196 ערים ועיירות פולניים, שהיו תחת הכיבוש הסובייטי עד הפלישה הגרמנית לברית המועצות.

הגיגים, מחשבות והרהורים

הפרופסור סמי סמוכה בוחן את יחסי רוב ומיעוט בחברות שונות, וממין אותן לשלושה סוגים: חברות לא-שסועות, חברות שסועות וחברות שסועות באופן עמוק. כדי להבחין בין הסוגים השונים הוא קובע שני קריטריונים:

א. גודל המיעוט, האם הוא עשרה אחוזים מן האוכלוסייה או יותר.

ב. היקף השוני והקונפליקט בין קבוצת המיעוט וקבוצת הרוב - האם ההבדלים מצטברים ויוצרים קונפליקטים חופפים ועקרוניים.

חברה, שאינה עונה על אף אחד משני הקריטריונים, מוגדרת כחברה לא-שסועה. חברה, שעונה על אחד משני הקריטריונים, מוגדרת כחברה שסועה. חברה, שעונה על שני הקריטריונים גם יחד, מוגדרת כחברה שסועה באופן עמוק. רוב החברות מוגדרות כשסועות לדוגמא: שווייץ, ארצות הברית, מצרים, סין ועוד. מיעוט מהחברות מוגדרות כלא-שסועות לדוגמא: מדינות סקנדינביה, קוריאה הדרומית והצפונית ויפן. מיעוט מהחברות מוגדרות שסועות באופן עמוק. בחברות אלו המיעוט מהווה יותר מ-10% מהאוכלוסייה והבדלי: תרבות, דת, תפיסות פוליטיות בין הרוב והמיעוט חריפים. חברות כאלו נתונות לחוסר יציבות וניתן לזהות בהן גורמים מרכזיים, המשפיעים על מכלול היחסים בין הרוב והמיעוט כמו: אידיאולוגיה, כלכלה, פוליטיקה, תרבות ועוד.

על פי הקריטריונים, שהוגדרו, ניתן לסווג את החברה הפולנית בין שתי מלחמות העולם כחברה שסועה באופן עמוק (32.1% מהתושבים היו מיעוטים). כשבוחנים את החברה הפולנית אל מול החברה היהודית מוצאים פערים עמוקים בשלושה מרכיבים בסיסיים: דת, תרבות, תפיסות פוליטיות ואידיאולוגיות שונות.

³⁷ שם, עמ' 447-448

לא ניתן ואסור להתייחס לחברה הפולנית, כמו גם למיעוט היהודי בפולין, כמקשה אחת. כשבוחנים את העמדות הפוליטיות של החברה הפולנית, הרי שעל פי תוצאות הבחירות בינואר 1919, ניתן לזהות שלושה גושים, כמעט זהים בגודלם: גוש ימני שמנה 34%, גוש מרכזי שמנה 31%, גוש שמאלי שמנה 30% והשאר מיעוטים. רומן דמובסקי, מייסדה של "המפלגה הלאומית הדמוקרטית" (אנדקים), ונציגו המובהק של הימין הפוליטי ראה בין יהודים לפולנים חיץ, שאינו ניתן לגישור. לשיטתו, נוכחותם של יהודים בין פולנים מסכנת את שלמות העם הפולני והתפתחותו. מנגד, יוזף פילסודסקי, מנהיגה של המפלגה הסוציאליסטית הפולנית ושליט פולין החל משנת 1926 ועד למותו בשנת 1935, ראה את פולין כעומדת במרכז של מדינה רב-לאומית, שבתוכה גם מיעוטים אחרים, בין השאר יהודים, שיוכלו למצוא את מקומם על בסיס משותף.

גם בקרב המיעוט היהודי ניתן לראות תפיסות שונות לגבי עתידם של היהודים בפולין. ערב פרוץ מלחמת העולם השנייה היוו הרשימות הציוניות, שראו בחזונו את עתידו של העם היהודי בארץ ישראל, כ-35% מהקולות של הציבור היהודי. 25% מהציבור היהודי היו חרדים, שראו את עיקר עולמם בלימוד תורה ובקיום המצוות. הבונד, שראה את עתידו של העם היהודי במזרח אירופה, ושלל את הרעיון הציוני, היה הכוח החזק ברחוב היהודי ומנה כ-37% מהציבור היהודי ו-3% מתבוללים, שראו את עצמם כ"פולנים בני דת משה".

פלורליזם של דעות ועמדות של הרוב הפולני והמיעוט היהודי בא לידי ביטוי בנציגות היהודית בסיים הפולני. בסיים היו 19 נציגים יהודים, 11 מהם נציגי מפלגות יהודיות ושמונה נציגי מפלגות פולניות; שלושה במפלגה הסוציאליסטית וחמישה ב"סיעת העבודה הקונסטיטוציונית". בבחירות נובמבר 1922 ירד כוחם של שלושת הגושים עקב הקמתו של גוש המיעוטים אולם גם אז מנה גוש השמאל 22%.

התנאי הנדרש לחיים משותפים בין חברות ובני אדם הוא - השתלבות, שמשמעותה: שפה משותפת כדי לתקשר, חינוך והשתלבות תעסוקתית ותרבותית. בסקר, שנערך בשנת 1931, הצהירו 79% מיהודי פולין, כי שפתם היא יידיש. רק 12% מהציבור היהודי ראה בפולנית כשפה המדוברת שלהם, והשאר, 9%, ראו בעברית כשפה המדוברת שלהם. רוב היהודים בודדו את עצמם מהסביבה הפולנית. הם חיו ברובעים יהודים ובידלו את עצמם באמצעות הלבוש המסורתי. רק פחות מ-10% מהציבור היהודי השתלבו בחברה הפולנית. כ-60% מכלל הילדים היהודים הלכו לבתי ספר יהודיים, בהם שפת הלימוד הייתה יידיש או עברית.³⁸

³⁸ דב אברון, חינוך במאבקו, עמ' 12

השנים הראשונות לעצמאותה של פולין המתחדשת אופיינו בחוסר יציבות ביטחוני, כלכלי ופוליטי. לאחר 123 שנות כיבוש ביקשו לעצמם הפולנים מדינה חד-לאומית, בעוד שבפועל הייתה פולין מדינה רב לאומית, כש-32.1% מתושביה הם מיעוטים. ההתעוררות הלאומית היהודית האיצה בהנהגה היהודית לדרוש מהשלטון החדש הכרה במיעוט היהודי כ"קיבוץ לאומי בעל זכויות של מיעוט", דבר שהפולנים לא יכלו להרשות לעצמם. במאבק הזה הפעילו היהודים מנופי לחץ בינלאומיים ובמיוחד את יהדות ארצות הברית. מאמצי הפולנים, שלא לכפות עליהם את הסכם המיעוטים בועידת השלום בפריס, עלו בתוהו. פולין נאלצה, בלחץ "ועד המשלחות היהודיות" שהפעיל, את השפעתו על נשיא ארצות הברית וילסון, לקבל, למורת רוחה, את ההסכם, דבר שלא תרם לשיפור יחסי פולנים יהודים.

ההתעוררות הלאומית בקרב חלקים נרחבים של הציבור היהודי, הציונות, שיחקה לידי הפולנים כדי לדחות את הדרישה לשוויון זכויות בטענה, ש"אדם הרואה בארץ-ישראל את מולדתו, מערער את בסיס אזרחותו, שעליו בנויה מלחמתו לשוויון, ועל ידי כך הוא הופך זה, היושב זמנית במדינה, וברור שאינו זוכה באמון מלא מצד המדינה והלאום".³⁹

מתוקף החשש מהשפעת יתר של המיעוטים בסיים ובסנאט, קבעו הפולנים אזורי בחירה, שיביאו לידי ביטוי את הרוב הפולני. היהודים, מתוקף הבנה כי קולם לא ישמע בבית הנבחרים הפולני, יזמו את הקמתו של גוש המיעוטים, שנועד למטרות טכניות, בלבד והצליחו בזאת. היותו של גוש המיעוטים לשון מאזניים והשפעתו על בחירת נשיא מהגוש השמאלי, גם היא, לא תרמה לשיפור יחסי פולנים יהודים.

אחד הגורמים, שהשפיע מסורתית על יחסי פולנים יהודים לאורך הדורות, הוא הגורם הכלכלי. המצב הכלכלי בפולין בשנות העשרים היה בכי רע והיה הגורם לחקיקה אנטי יהודית, כמו הניסיון לכפות חוק, האוסר שחיטה כשרה וחוק מנוחת יום א'. כדי לעודד פיתוח תעשייה מודרנית יזם שר האוצר הפולני בשנות ה-20 שורה של חוקים, שנודעו בשם "חוקי גרבסקי", חוקים אלו באו לידי ביטוי במיסים כבדים על מעמד הביניים, סוחרים ותעשיינים, ובהם יהודים רבים. המשבר הכלכלי העולמי שהחל ב-1929 והתפשט לאירופה פגע קשה במרקם היחסים בין פולנים ויהודים והביא להתגברות אירועים אנטישמיים כנגד יהודים, שהואשמו במצבה הכלכלי של פולין.

³⁹ משה לנדא, מיעוט לאומי לוחם, עמ' 196

עלייתו של היטלר לשלטון ורדיפת יהודי גרמניה, המשבר הכלכלי וחתירת הסכם אי ההתקפה בין פולין וגרמניה בשנת 1934, הביאו לחיזוק גוש הימין והקצינו את היחס ליהודים על ידי אנשי הימין. תומכי הסאנאציה לא רצו לפגור אחרי גוש הימין וגם ביניהם היו גילויי אנטישמיות. יהודים שילמו, למעשה, את מחיר המאבק הפוליטי בין האנדרקים ותומכי הסאנאציה.

ומכאן ליחסי פולנים יהודים בתקופת הכיבוש - את כיבוש פולין בספטמבר 1939 מתאר ההיסטוריון איאן קרשו, בספרו "היטלר", במילים הבאות: "מדובר אפוא בכיבוש אימפריאליסטי ולא בתיקון גבולות. הדרך שנהגו באוכלוסייה הכבושה הייתה חסרת תקדים, והברבריות המודרנית של הכיבוש מעלה על הדעת, אם כי באורח נורא עוד יותר, את הברבריות הגרועה ביותר של עידנים שחלפו. פולין נחשבה בעיני שליטיה החדשים לשטח קולוניאלי במזרח אירופה ותו לא, שאת משאביו הם רשאים לחמוס כאוות נפשם, ותושביו נתפסו-בסיוען של תורות הגזע החדשות שנוספו על הדעות הקדומות הישנות-כבני אדם נחותים שאפשר לנהוג בהם באכזריות לפי הצורך".⁴⁰

עד תחילת ההשמדה היה מצבם של הפולנים באזורי הכיבוש הגרמנים קשה לא פחות ממצבם של היהודים. הקמת הגטאות ליהודים בפולין הביאה לניתוק בין האוכלוסייה הפולנית והיהודית. נוקשות הכיבוש הגרמני בפולין, בצד האווירה האנטישמית של חלקים באוכלוסייה הפולנית ערב המלחמה, הביאו בדרך כלל לסגירות של החברה הפולנית ואדישות כלפי סבלם של היהודים. החברה הפולנית, בדומה למצב ברוב המדינות, שהיו תחת הכיבוש הגרמני במהלך המלחמה⁴¹, כללה: מעטים, באופן יחסי, ששיתפו פעולה עם הכובש הגרמני, מעטים, באופן יחסי, שפעלו להצלת יהודים⁴² והרוב, שעמד מהצד וגילה אדישות, חוסר אכפתיות ועצימת עיניים, בניסיון לשרוד תחת הכיבוש הגרמני ולא להסתכן בהצלת יהודים.⁴³

הפולנים לא הספיקו להתאושש מהלם הפלישה הגרמנית לפולין, מעשי הזוועה והטרור וב-17 בספטמבר פלשו הסובייטים. ניתן להבין את רגשות ההקלה של יהודי מזרח פולין, כאשר במקום הכובש הגרמני נכנס הכובש הסובייטי.

⁴⁰ איאן קרשו, היטלר, עמ' 232

⁴¹ יוצאים מהכלל הם דנמרק, פינלנד ובולגריה המסורתית.

⁴² נכון לינואר 2012 הכיר "יד ושם" ב-6,338 פולנים כחסידי אומות העולם.

⁴³ יש לראות את התנהגות הרוב על בסיס העובדה כי הנטייה הטבעית של בני האדם היא לעמוד מהצד, נטייה זאת עוד מחריפה בשעה של איום קיומי.

קצת פחות ניתן להבין את שיתוף הפעולה הפוליטי והכלכלי בין יהודי פולין ובין הסובייטים. על רקע הנתונים, שהצגתי, על היקף שיתוף הפעולה בערים והעירות במזרח פולין, ולאור המשקעים ההיסטוריים בין פולין ורוסיה, ניתן להבין מדוע הפולנים ראו בשיתוף הפעולה הסובייטי-יהודי בגידה.

ולסיכום, מאמר זה נכתב, בין השאר, בעקבות התרשמותי, כי ישראלים רבים טעונים ברגשות זעם וכעס על התנהגות העם הפולני במהלך מלחמת העולם השנייה והשוואה. אני בדעה, כי מערכת היחסים בין פולנים ויהודים בתקופת המלחמה הושפעה ממערכת היחסים בין העמים בין שתי מלחמות העולם ומאירועי המלחמה על אדמת פולין. ניסיתי להציג את שני צדדים, את שתי נקודות המבט; את הפולנית ואת היהודית ואת מורכבות הדברים. ככל שהעמקתי ללמוד את מורכבות הדברים, גיליתי דמיון למציאות שלנו כאן בישראל, והחיים המשותפים של רוב יהודי-ישראלי בצידו של מיעוט ערביי ישראל, שמהווה כיום כ-20% מתושבי המדינה. בין שתי האוכלוסיות פערים דתיים. האוכלוסייה הערבית מרוכזת בערים ובכפרים ייחודיים. קיימים בין שתי החברות פערי שפה ותרבות. ייצוג המגזר הערבי במוסדות השלטון אינו פרופורציונאלי למשקלו באוכלוסייה. לערביי ישראל נציגות קטנה מגודלה באוכלוסייה בכנסת; נציגות, שמהווה אופוזיציה לשלטון. בשנים האחרונות התקבלו בכנסת, ביוזמת גוש הימין, מספר חוקים, שמפלים ומצרים את צעדיו של המיעוט הערבי. חברי כנסת ערבים, שיצאו לביקור במדינות ערב, זכו לביקורת וקוממו עליהם את זעם הציבור היהודי.

ועל זה ניתן לומר, "דברים שרואים משם לא רואים מכאן"⁴⁴...

⁴⁴ "לקחת את ידי בידך" מילים יענקל'ה רוטבליט.

מקורות

- אברון דב, חינוך במאבקו, ירושלים, תשמ"ח
- ארד יצחק, גוטמן ישראל, מרגליות אברהם, השואה בתיעוד, יד ושם, ירושלים תשל"ח
- בוגנר נחום, בחסדי זרים, יד ושם, ירושלים, תשס"א
- ברזל נעימה, על הבחירה בטוב, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, 2004
- לנדא משה, מיעוט לאומי לוחם, מרכז זלמן שזר, ירושלים, תשמ"ו
- מלצר עמנואל, מאבק מדיני במלכודת יהודי פולין 1935-1939, אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב, תשמ"ב
- נצר שלמה, מאבק יהודי פולין על זכויותיהם האזרחיות והלאומיות, אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב, תש"מ
- קרשו איאן, היטלר נמסיס: 1936-1945, עם עובד/ספרית אפקים, תל-אביב 2005
- רינגבלום עמנואל, כתבים אחרונים יחסי פולנים-יהודים, יד ושם, בית לוחמי הגטאות, ירושלים, תשנ"ד
- פנקס קהילות פולין, כרך שני, גאליציה המזרחית, בעריכת שמואל ספקטור, יד ושם, ירושלים, תש"מ
- פנקס קהילות פולין, כרך רביעי וארשה והגליל, בעריכת אברהם ויין, יד ושם, ירושלים, תשמ"ט
- פנקס קהילות פולין, כרך חמישי, ווהלין ופולסיה בעריכת שמואל ספקטור יד ושם, ירושלים, תש"ן
- פנקס קהילות פולין, כרך שמיני מחוזות: וילנה, ביאליסטוק, נובוגרודק בעריכת שמואל ספקטור, ירושלים, תשס"ו

אתרי אינטרנט:

http://en.wikipedia.org/wiki/World_War_II_casualties

נספח א': יהודים תחת הכיבוש הסובייטי

מחוז	מס' ערים ועיירות ⁴⁵	אין מידע ⁴⁶	יש מידע ⁴⁷	אין אירועים ⁴⁸	יש אירועים ⁴⁹
וילנה	81	3	78	29	49
ביאליסטוק	57	1	56	31	25
נובוגרודק	61	3	58	35	23
והלין	95	63	32	10	22
פולסיה	43	22	21	13	8
לבוב	61	24	37	13	24
טארנופול	72	30	42	15	27
סטאניסלאבוב	56	33	23	5	18
סה"כ	526	179	347	151	196

ניתוח הנתונים:

1. 526 ערים ועיירות פולניות היו תחת הכיבוש הסובייטי החל מ-17 בספטמבר 1939 ועד הפלישה הגרמנית לברית המועצות ב-22 ביוני 1941.
2. אין מידע על מהות היחסים בין שלטון הכיבוש הסובייטי והקהילה היהודית ב-179 ערים ועיירות, שהם 34%.
3. מתוך 347 ערים ועיירות, בהם יש מידע על יחסי הכובש והקהילה היהודית, ב-196 מהם, המהווים 56%, התקיים שיתוף פעולה פוליטי או כלכלי.
4. התמונה הברורה ביותר מתקיימת במחוזות וילנה, ביאליסטוק ונובוגרודק: מתוך 199 ערים ועיירות יש מידע על מהות היחסים בין הסובייטים והקהילה היהודית ב-192 מהן. ב-97 ערים ועיירות, שהם 50.5% מסך הערים והעיירות, התקיים שיתוף פעולה פוליטי וכלכלי בין יהודים וסובייטים.

⁴⁵ מספר הערים ועיירות כולל מקומות ישוב שחיו בהם לפחות 100 משפחות יהודיות.

⁴⁶ אין מידע על מה שקרה בעיר או בעיירה בתקופת הכיבוש הסובייטי.

⁴⁷ יש מידע על מה שקרה בעיר או בעיירה בתקופת הכיבוש הסובייטי.

⁴⁸ אין אירועים שניתן להגדירם כשיתוף פעולה עם הכובש.

⁴⁹ יש אירועים של שיתוף פעולה פוליטי או כלכלי.